

ΛΑΜΠΡΙΝΗ ΓΩΓΟΥ ΜΑΡΓΑΡΙΤΗ

Αλήθειες
από το σκοτάδι
στο φως

Θεσσαλονίκη 2018

Η Λαμπρινή Γώγου
Μαργαρίτη, γεννημένη στο
Δίστρατο Κονίτσης, ζει
σήμερα στη Θεσσαλονίκη
και γράφει ακατάπαυστα.
Γιατί η μνήμη δεν
ξεκουράζεται ποτέ...

Για τη Δημοτική
Βιβλιοθήκη
ΚΟΝΙΤΣΑΣ.

Λαμπρινή Γώγου-
Μαργαρίτη.

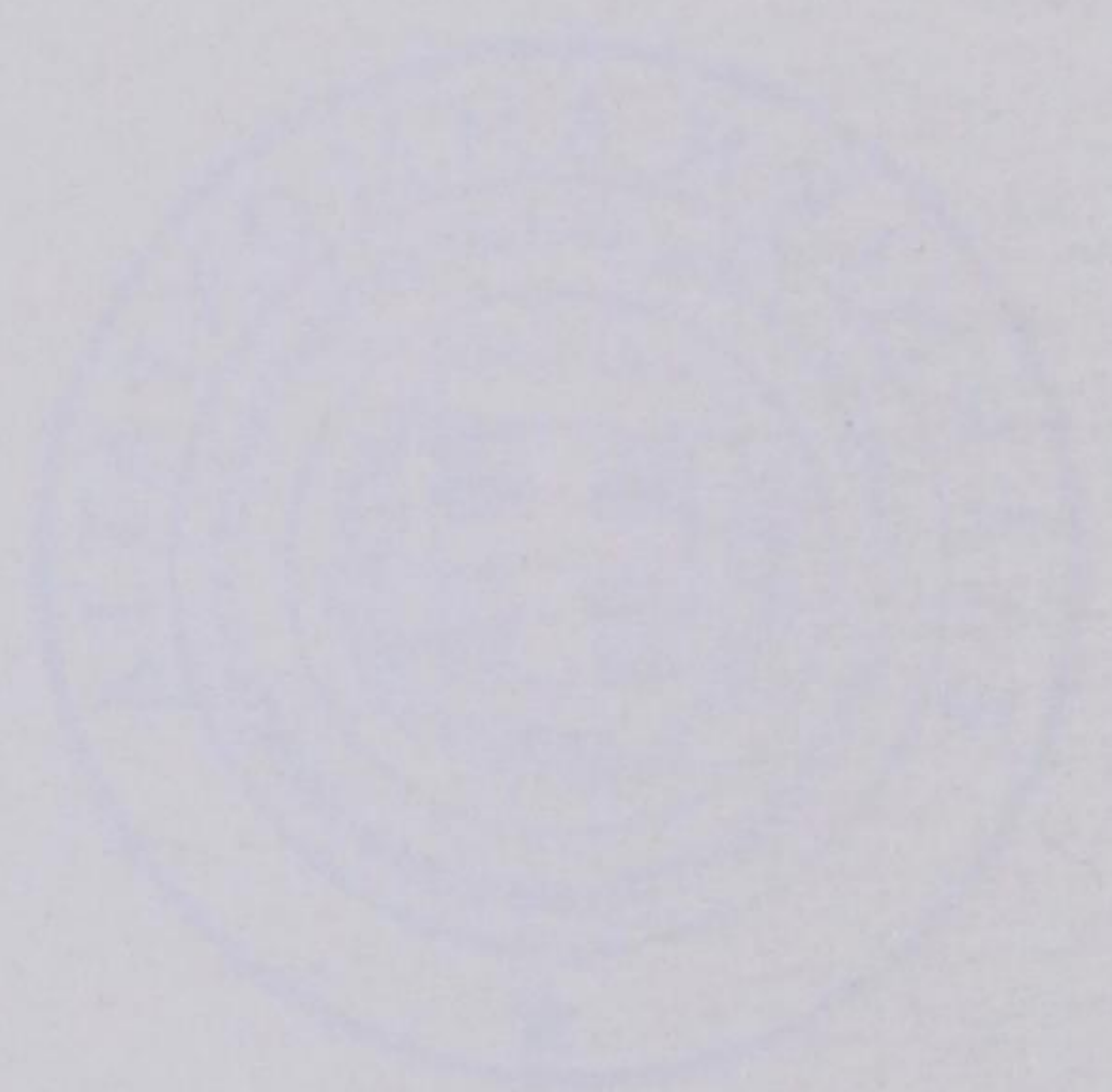
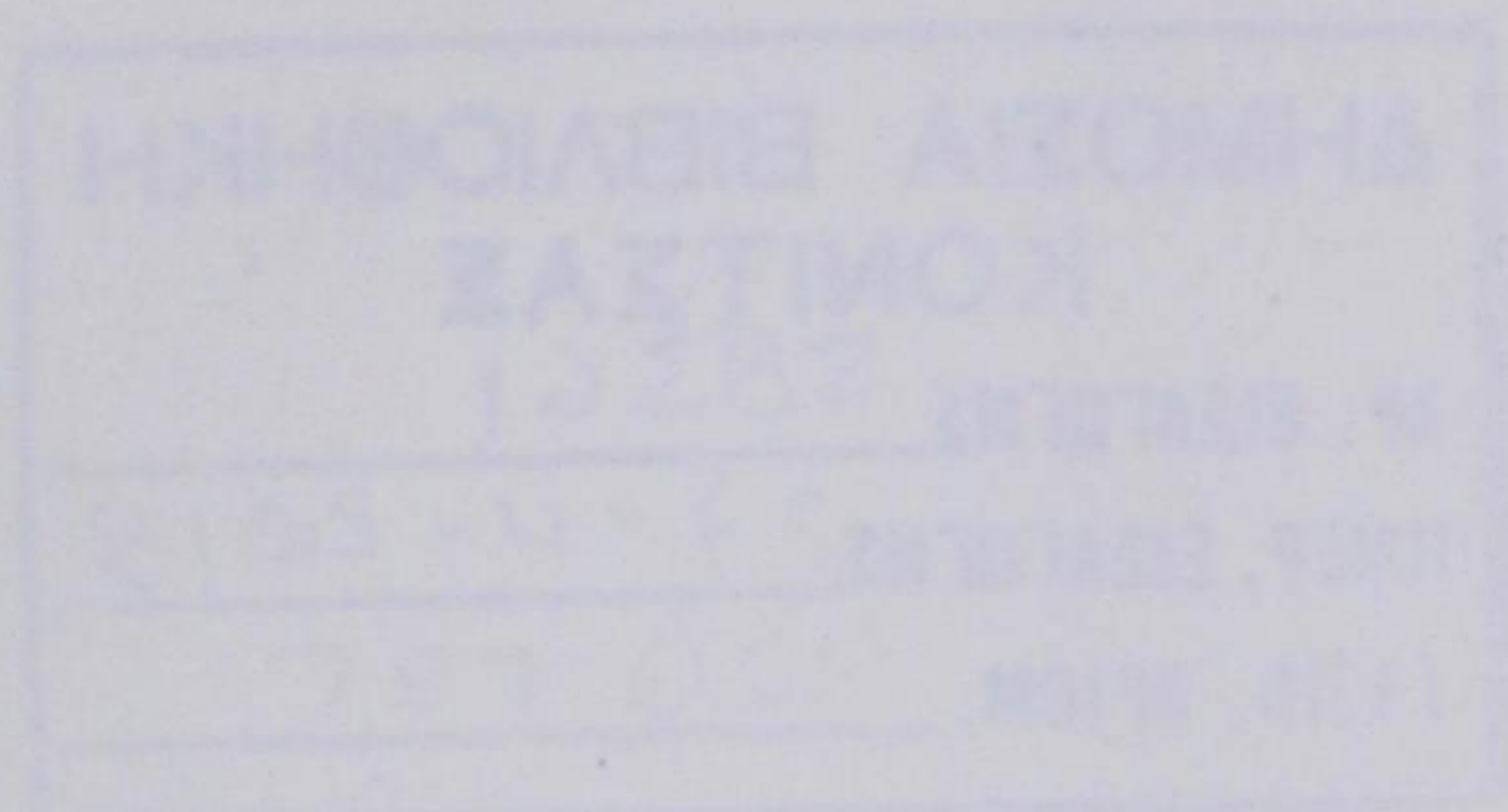
23.4.2018

Αλήθειες από το σκοτάδι στο φως

511070

ΔΗΜΟΣΙΑ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ	
ΚΟΝΙΤΣΑΣ	
ΑΡ. ΕΙΣΑΓΟΓΗΣ	58361
ΗΜΕΡ. ΕΙΣΑΓΟΓΗΣ	27-4-2018
ΤΑΞΙΝ. ΑΡΙΘΜ.	920 ΓΟΓ

Τίτλος βιβλίου: Αλήθειες από το σκοτάδι στο φως
Συγγραφέας: Λαμπρινή Γώγου Μαργαρίτη
Επιμέλεια κειμένων: Βασίλης Πάγκαλος, Μαρία Φωτακέλη, Γιώργος Φωτιάδης
Επεξεργασία εικόνων: Studio P85
Σχεδιασμός - επιμέλεια έκδοσης: Αναστασία Κυριακίδου

© Λαμπρινή Γώγου Μαργαρίτη
Αμφιπόλεως 44, 544 54 Κάτω Τούμπα
Τηλ. 2310 945 366

ISBN: 978-960-93-9956-2
Εκτύπωση: DOT digital prepress & press

Περιεχόμενα

ΠΡΟΛΟΓΟΣ	9
ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑ	13
Παππούδες και προπαππούδες	15
Οι γονείς μου	27
Τα αδέρφια μου	73
Εγγόνια, δισέγγονα και άλλοι συγγενείς	89
Επιστολές	99
ΠΡΟΣΩΠΙΚΑ ΒΙΩΜΑΤΑ	149
ΠΟΛΕΜΟΣ - ΑΝΤΙΣΤΑΣΗ	173
1940	175
Το Δίστρατο στην Εθνική Αντίσταση	183
Μαρτυρίες αγωνιστών	201
Λίγα λόγια για το Κίνημα	247
ΟΥΓΓΑΡΙΑ	255
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ	297
Το φαρμακείο του πατέρα μου	299
Λίγα λόγια για το βλάχικο θέμα	309
Δίστρατο, το αγαπημένο μου χωριό	313
Σαν επίλογος	333

Το βιβλίο αυτό το αφιερώνω
στους γονείς και τα αδέρφια μου
Κώστα, Βασίλη και Δέσποινα,
που αφιέρωσαν τη ζωή τους στον αγώνα.

Πρόλογος

Πέρασαν πάνω από εξήντα χρόνια και ποτέ δεν σκέφτηκα να γράψω για τον αγώνα που έκαναν οι γονείς και τα μεγάλα αδέρφια μου Κώστας, Βασίλης και Δέσποινα. Μα κι αν ήθελα, δεν θα μπορούσα, δεν έχω γνώσεις. Μιλάω τρεις γλώσσες όμως καμία σε τέτοιο επίπεδο ώστε να μπορώ να γράψω, αφού πήγα μόνο ως την τρίτη δημοτικού, στην Κατοχή. Όταν γύρισα στην Ελλάδα, γνώρισα μία συνομήλική μου γυναίκα που και αυτή μετά την προσφυγιά έγραψε βιβλία για τα γεγονότα της δικής της ζωής. Το διάβασα και μετά από καιρό λέω μέσα μου, γιατί εγώ να μην γράψω αυτά που θυμάμαι, έτσι και με πολύ απλά λόγια.

Μια μέρα είπα στον αδερφό μου Βασίλη να γράψει όλα αυτά που συνέβησαν στην οικογένειά μας και στο χωριό, γιατί είμαστε μια οικογένεια που έχουμε θύματα με τους Τούρκους, με τη Μικρασία και στη δεκαετία 1940-49. Αν είναι γραμμένα, κάποτες και τα παιδιά μας θα τα διαβάσουν, για να μάθουν την ιστορία του τόπου μας για όλα τα δραματικά γεγονότα όπως και για τα καλά που έχουν γίνει. Ακριβώς τότε είχα διαβάσει και ένα βιβλιαράκι με τέτοιες περιπέτειες, που είχε γράψει μια γνωστή μου για τη δική της ζωή. Ο αδερφός μου τότες γέλασε και με ειρωνεία μου είπε: «Αδελφή μου είσαι μοδίστρα, τώρα γράψε και βιβλίο». Δεν το πέρασα σοβαρά, γιατί δεν ξέρω γραμματική ούτε είμαι πλουτισμένη στην ελληνική γλώσσα. Ο αδερφός μου όμως δυστυχώς πέθανε γρήγορα. Για πολύ καιρό δεν ενδιαφέρθηκα, αργότερα όμως το ξανασκέφτηκα γιατί βρήκα ενδιαφέροντα γραφόμενα στο πατρικό μου σπίτι και άρχισα να συλλέγω διάφορα. Διαπίστωσα ότι είχα

άφθονο υλικό και θέλησα να είναι όλα γραμμένα. Μίλησα με τον ξάδερφό μου Κώστα Παγανιά και άρχισε να με βοηθάει για θέματα του χωριού μας, για τις απασχολήσεις των κατοίκων, αντρών και γυναικών. Για κακή μου τύχη σκοτώθηκε σε τροχαίο...

Τώρα συνεχίζω μόνη μου και λόγω μοναξιάς θέλησα να απασχοληθώ με κάτι ενδιαφέρον.

Σκέφτηκα πόσα έχουν δει τα μάτια μου, πόσα βάσανα στην οικογένεια, πόσους κινδύνους, πόσο έχω κουραστεί στα παιδικά μου χρόνια που γυρνούσα φορτωμένη από χωριό σε χωριό, στα χιόνια και στα κρύα, σε χαλικόδρομους, γκρεμούς και δύσβατα μονοπάτια, νηστική και ξυπόλητη. Θαυμάζω στην τότε δύναμή μου και στην τύχη να τα ξεπεράσω όλα εγώ, ένα αδύναμο μικρό κορίτσι. Αν και είχα φτάσει στον θάνατο, πάλι γλίτωνα, ζωντάνευα.

Στηρίχθηκα στα ελάχιστα γραφτά που διασώθηκαν και στην κουβέντα με τον αδερφό μου όπως και με τους συγχωριανούς μου, στα γράμματα από εξορίες και φυλακές, στα ονόματα που πήραν μέρος στο σκληρό μας δίκαιο αγώνα για τη λευτεριά της πατρίδας. Λυπάμαι πολύ που άργησα να μαζέψω στοιχεία για όλους, γιατί πολλοί πέθαναν και δεν είναι δυνατόν να συγκεντρώσω άλλα, είναι και οι άνθρωποι ηλικιωμένοι που δεν θέλουν να μιλήσουν για τα τραγικά αυτά χρόνια, βαστάν το στόμα κλειστό φοβούμενοι, γιατί φεύγοντας αυτοί πληρώνουν τα παιδιά στην πορεία της ζωής. Η απόφασή μου είναι να γράψω για όλα τα αληθινά γεγονότα.

Για τα παιδιά μου και εγγόνια μου, να μάθουν τι περάσαμε στα δέκα χρόνια κατοχής και εμφύλιου πολέμου και τα δεινά που μας προκάλεσαν. Αυτά που γράφω είναι γεγονότα που τα έζησα η ίδια, αναμνήσεις φυλαγμένες μέσα μου.

Αφιερώνω αυτά τα γραπτά στη μνήμη των γονιών μου Στέργιο και Μαρία Γώγου, στα μεγαλύτερα αδέρφια μου Κώστα, Βασίλη και Δέσποινα, που τράβηξαν πολλά στην Κατοχή και τον Εμφύλιο, βασανίστηκαν, φυλακίστηκαν, εξορίστηκαν και πολέμησαν στα βουνά μας για ειρήνη και ανεξαρτησία. Ο ηρωικός και δίκαιος αγώνας είναι η ιστορία και η κατοπινή πορεία της πατρίδας μας. Το έδειξαν οι μαχητές και μαχήτριες του ΕΛΑΣ και του ΔΣΕ, που αγωνίστηκαν και θυσιάστηκαν με δόξα και τιμή, κληρονομιά για το μέλλον μας. Το έδειξε ο λαός στις φυλακές και στις εξορίες, τα

καθημερινά βασανιστήρια, οι εκτελέσεις, η απομόνωση με βαριές κατηγορίες. Τους ανάγκασαν να κουβαλάν πέτρες, τους πετούσαν στη θάλασσα, κι αυτοί προτιμούσαν τον θάνατο, παρά να υπογράψουν δήλωση μετάνοιας και να αποκηρύξουν το ΚΚΕ.

Εμείς αξιωθήκαμε να έχουμε τέτοιους γονείς στο πέρασμά μας από αυτή τη ζωή. Έφυγες πατέρα από κοντά μας το 1964, όταν για λίγο ειδωθήκαμε σαν σε όνειρο. Σε έναν δύσκολο αποχωρισμό, με την ευχή σου να βρεθούμε γρήγορα κοντά σας. Η μοίρα όμως άλλα έγραφε. Με τη μάνα μας ξεκινήσατε αντάμα αγαπημένοι, με μόνο εφόδια τη δουλειά δημιουργήσατε μία μεγάλη οικογένεια, οχτώ παιδιά, τώρα και δέκα εγγόνια. Η μητέρα πάντα βράχος δίπλα σου, σε δύσκολα χρόνια, στην Κατοχή, στον πόλεμο, φυλακές, εξορίες, βασανιστήρια, όλες τις πίκρες τις περάσατε οι δυο σας, όμως μακριά ο ένας από τον άλλον.

Δεν μπορούσατε να πιαστείτε χέρι χέρι και να παρηγορηθείτε στον πόνο των αδικοχαμένων παιδιών σας. Γυρίσαμε, γονείς μου, όμως πολύ αργά, εσείς είχατε φύγει πολύ πικραμένοι και με τον μεγάλο καημό. Πήγα, πατέρα, στα μέρη όπου κρυβόσουν με χιόνια και κρύα, εκεί όπου σε βρήκα σε μια ψευτοκαλύβα τυλιγμένο με την κάπα, στην κουφάλα όπου σας έβαζα το ψωμί, μπομπότα, μια λαχανόπιτα ή κάτι άλλο φτωχικό, φασόλια ή πατατοκεφτέδες, που μπορούσε εκείνη την εποχή να ετοιμάσει η μητέρα.

Πήγα στον Άι Στράτη και στην Ικαρία, όπου σας είχαν εξορία, πήρα χώμα και πετραδάκια, τα έβαλα στο κοιμητήριο στο σεντούκι με τα οστά σας. Μόνον τον Βασίλη βρήκαμε στο πατρικό μας σπίτι όταν γυρίσαμε, ήταν και δική του επιθυμία να πάει, όμως δεν πρόφτασε, η καρδιά του σταμάτησε να χτυπά πριν πραγματοποιήσει το όνειρό του.

Για να μην ξεχνάμε, εμείς και οι νέες γενιές:

Δευτέρα 28 Οκτώβρη 1940 η φασιστική Ιταλία κηρύσσει τον πόλεμο κατά της Ελλάδας. Ο ελληνικός λαός είπε το ιστορικό ΟΧΙ!
ΟΧΙ δεν θα περάσει ο φασισμός! Θάνατος στον φασισμό!

Ζήτω η Ελλάδα!

Στις 27 Απρίλη του 1941 τα Γερμανικά στρατεύματα παρελαύνουν στους δρόμους της Αθήνας. Η Ελλάδα μας είχε υποδουλωθεί.

Στις 27 Σεπτέμβρη 1941 ιδρύεται το ΕΑΜ, το Εθνικό Απελευθερωτικό Μέτωπο.

Στις 17 Φλεβάρη 1942 ιδρύεται ο ΕΛΑΣ, Ελληνικός Λαϊκός Απελευθερωτικός Στρατός.

Στις 23 Φλεβάρη 1943 ιδρύεται η θρυλική οργάνωση νέων ΕΠΟΝ.

Στις 10 Μαρτίου 1944 συγκροτείται η Πολιτική Επιτροπή Εθνικής Απελευθέρωσης ΠΕΕΑ.

ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑ

Για τον προπάππου μου Δημήτρη Γώγο,
τον αγαπητό και πολύ πικραμένο,
γιατί έχασε δύο παιδιά παλικάρια, τον
Σωτήρη και τον Γεώργιο-Γήτση στον
τούρκικο πόλεμο, και τον τρίτο, τον
Κωνσταντίνο, που βρήκε άδικο θάνατο:
αφού γύρισε από την Αμερική, πήγε να
ψωνίσει, και στον δρόμο τον λήστεψαν
και τον σκότωσαν. Οι φονιάδες
πιάστηκαν και δικάστηκαν.

Σ' αυτές τις ράχες τις ψηλές
λεβέντες μου πού πάτε
Σας βλέπει ο γέρο Τσέλιγκας
Τα νιάτα του θυμάται.

Τσέλιγκα γέρο Τσέλιγκα
Του λέει μία Βλαχούλα
Πόσες φορές ανέβηκες
σε κείνες τις ραχούλες;

Πολλές φορές ανέβηκα
κι σαν το λεοντάρι
μα τώρα πια εγέρασα
δεν είμαι παλικάρι.

Παππούδες και προπαπούδες

Ο Δημήτρης Γώγος ήταν ο προπάππος μου. Γεννήθηκε στο Δίστρατο Κονίτσης. Το χωριό με το παλιό όνομα Μπριάζα μετονομάστηκε το 1928 σε Δίστρατο. Ο παππούς Δημήτρης ήταν παντρεμένος, όμως η γυναίκα του πέθανε πολύ νέα. Είχαν αποκτήσει τέσσερα παιδιά, τον Γιώργο-Γήτση, τον Σωτήρη, τη Βαγγελιώ και τον Κωνσταντίνο, που τον φώναζαν Κώτα. Ο προπάππος Δημήτρης είχε πολλά γιδόπροβατα και με αυτά ζούσαν. Επίσης, στη μεγάλη πεδιάδα «πάντια-μάρη» οι Γωγέοι είχαν χωράφια, όπου έβγαζαν ρεβίθια, φακές, κριθάρι. Εκεί αλώνιζαν, λίχνιζαν και φορτωμένοι κουβαλούσαν τη σοδειά στο χωριό. Εκεί ήταν τα μεγάλα βοσκοτόπια όπου τα καλοκαίρια οι Αρβαντόβλαχοι είχαν τα κοπάδια, τα τσελνικάτα τους. Τα έβαζαν και στα χωράφια για δώσουν κοπριά, έτσι είχαν πάντα καλή σοδειά. Τα δούλευαν μέχρι τα δικά μου παιδικά χρόνια. Θυμάμαι ότι με έπαιρναν μαζί τους, γιατί η γιαγιά είχε όλα τα μικρά μου αδέρφια στο σπίτι. Ακόμα και τώρα, οι ηλικιωμένοι αυτό το μέρος το λένε «στα χωράφια των Γωγέων». Τον προπάππο μου Δημήτρη τον κυνηγούσαν πολύ οι Τούρκοι που έρχονταν από την Κόνιτσα. Τους έπαιρναν το τυρί και το βούτυρο και έβαζαν μεγάλο φόρο. Τους έπαιρναν με βία ότι είχαν στο σπίτι και αναγκάζονταν να κρυφτούν στα βουνά οικογενειακώς, για να γλιτώσουν το βιος τους. Είχαν στο χωριό και Νταμπούρι, τούρκικη αστυνομία.

Έτσι αποφασίζει με τα παιδιά του και πολλούς Μπραζιώτες να ξεκινήσουν ενωμένοι αγώνα κατά των Τούρκων. Όπως μου είπαν, πολέμησαν σε πολλά μέρη, όμως δεν ξέρουν πού σκοτώθηκαν τα δύο παιδιά του. Τον Γεώργο - Γήτση τον είδαν σκοτωμένο, τον

δε Σωτήρη βαριά λαβωμένο τον έπιασαν οι Τούρκοι, τι έγινε δεν έμαθαν.

Ο προπάππος Δημήτρης χήρεψε γρήγορα, ο ίδιος πέθανε γύρω στο 1926. Είδε και το δισέγγονό του Κωνσταντίνο, εγγονό του γιού του Κωνσταντίνου, που γεννήθηκε το 1925. Αυτά τα έμαθα από την Χρύσα Στεργίου Τάσιου, του γένους Τσόνα. Μου διηγήθηκε πολλά. Ήταν, μου είπε, μικρή και όμορφη, την αγαπούσε πολύ ο παππούς Δημήτρης και την κρατούσε αγκαλιά. Πήγαινε συχνά στο σπίτι τους, γιατί και ο πατέρας του ήταν στον πόλεμο με τους Τούρκους και είχαν μεγάλες φιλίες, μιλούσαν γι' αυτά που πέρασαν.

Γεώργιος Κ.
Γώγος, Ιωάννης
Στ. Παφίλης,
Ιωάννης
Κουτσομύτης,
Στέργιος
Κ. Γιώργος,
Ευθύμιος Χ.
Σβάρνας.

«Οι Γωγέοι κορίτσι μου, είχαν τα καλά για όλους, καλοί άνθρωποι. Ο παππούς Δημήτρης με έστελνε στο σιόπα-πάπλουι, τη βρύση, να του φέρω νερό, αχ κορίτσι μου, σαν σήκωνε την φτσέλα δεν έλεγε να την βάλει κάτω. Τόσο πολύ ευχαριστιόταν. Δεν είχαν κορίτσια στο σπιτικό τους, μόνο αγόρια. Έκλαιγε πολύ ο καημένος. Θυμάμαι και τον παππού σου τον Κώτα που ήρθε από την Αμερική και τον σκότωσαν να πάρουν τα χρήματα. Αχ κορίτσι μου, τι τραγικό ήταν κι αυτό, αλλά τα παλικάρια του, σφαίρα τα πήρε τόσο άδικα. Ο παππούς Δημήτρης αγαπούσε πολύ τα παιδιά του, και από το κακό που τον βρήκε κλείστηκε στον εαυτό του, τον πο-

Παπαμάνος
Χρήστος,
Οικονόμου
Ιωάννης,
Χασιώτης
Χρήστος,
Γκόγκος Σπύρος,
Μαργαρίτης
Δημήτριος,
Μαργαρίτης
Αντώνιος, Γώγος
Κωνσταντίνος.

νούσε σκληρά. Την κόρη του Βαγγελή την πάντρεψαν στον Ρομαντάνη, ήταν χήρος με δύο παιδιά και δεν ήθελε να κάνει άλλα, από φόβο μην χηρέψει πάλι. Η Βαγγελή όμως από καημό μεγάλο πέθανε». Αυτά μου τα είπε η Ηλέκτρα Καραγιάννη, θεία του πατέρα μου, γιατί η μητέρα της ήταν πρώτα παντρεμένη στο Ρομαντάνη, ο άντρας της ήταν ξαδέλφια με τον άντρα της Βαγγελής. Ο Στύλος Ρομαντάνης ήταν εγγονός της από τα παιδιά που βρήκε από τον άντρα της. Ο Στύλος ερχόταν πάντα στο σπίτι μας, τον αγαπούσαν η γιαγιά μου και οι γονείς μου, γιατί ήταν ορφανός. Πάντα προσπαθούσαν να τον παντρέψουν. Αυτό το θυμάμαι κι εγώ. Παντρεύτηκε αργότερα, όμως πέθανε ο καημένος και γεννήθηκε η κόρη του, γι' αυτό και πήρε το όνομά του Στέλλα. Η μάνα της ήταν από το γένος Τάσιου.

Το τέταρτο παιδί του Δημήτρη ήταν ο Κωνσταντίνος, τον φώναζαν «Κώτα». Ο Κωνσταντίνος παντρεύτηκε τη Δέσπω-Δέσποινα, του γένους Παγανιά. Αυτοί ήταν ο παππούς κι η γιαγιά μου, και απόκτησαν πέντε αγόρια και δύο δίδυμα κοριτσάκια, που πέθαναν μικρές. Τα αγόρια του παππού μου Κωνσταντίνου και της Δέσποινας είναι:

1) Ο θείος Βασίλης Γώγος: Γεννήθηκε στο Δίστρατο Κονίτσης το έτος 1893 ή 94 και πέθανε στην Αμερική το 1957 ανύπαντρος. Το 1912-1916 γύρισε για τη στρατιωτική του θητεία, στην απελευθέρωση της Θεσσαλονίκης. Έφυγε ξανά στην Αμερική για όλη του τη ζωή. Δεν ξέχασε ποτέ τη μάνα του, τον χαροπικραμένο παππού του Δημήτρη, τα αδέρφια του και μετά από χρόνια εμάς, τα ανίψια του. Στην Αμερική τράβηξε πολλά ψάχνοντας παντού για ένα μεροκάματο. Διαβάζω σήμερα γράμματά του, που βρήκα στο πατρικό μου σπίτι, και δακρύζω. Συμβούλευε τον πατέρα να προσέχει την πικραμένη τους μητέρα. Όλες τις οικονομίες του τις έστελνε στον πατέρα μου. Του έλεγε «τα δικά σου παιδιά, αδελφέ μου, είναι και δικά μου». Έμεινε ανύπαντρος και πολύ στενοχωρημένος που έχασε νωρίς τρία μικρότερα αδέρφια του, σκότωσαν τον πατέρα του και του πήραν τις οικονομίες του όταν γύρισε από την Αμερική, το ένα τραγικό μετά το άλλο. Ήρθε η Κατοχή, πόλεμος στην Ελλάδα, πείνα, ανέχεια, βάσανα, φυλακές, πίκρες. Ήρθε και ο εμφύλιος πόλεμος για χρόνια, αγωνίστηκε να βοηθήσει με όλες του

τις δυνάμεις στέλνοντας χρήματα και δέματα, πότε στην εξορία, πότε στα παιδιά του αδελφού του, σε εμάς που είχαμε μείνει πέντε στο σπίτι, με δύο ανίψια του στο βουνό, να πολεμάν τον εχθρό και τον ξένο κατακτητή. Με όλα αυτά και ο θείος μας Βασίλης ταλαιπωρημένος και πικραμένος, έφυγε από τη ζωή στα ξένα, μόνος και απαρηγόρητος.

2) Ο θείος Σωτήρης Γώγος: Γεννήθηκε στο Δίστρατο Κονίτσης γύρω στο 1896 και πέθανε το 1944, ανύπαντρος. Είχε φύγει και αυτός στην Αμερική και τα δύο αδέρφια ζούσαν και δούλευαν μαζί για λίγα χρόνια. Ήταν καλά αδέρφια και πονούσαν για την οικογένεια που άφησαν στο χωριό, πάντα έστελναν δολάρια και ρουχισμό. Το 1943, όταν οι Γερμανοί κατακτητές έκαψαν το χωριό μας, το έμαθαν οι θείοι μας στην Αμερική, όμως έγινε ένα τραγικό λάθος, κάποιος τους είπε ότι μας έκαψαν όλους μέσα στο σπίτι,

Οικογένειες Γώγου και Σβάρνα. Μαρία Στ. Γώγου, Δημήτρης Κ. Γώγος, Γεώργιος Κ. Γώγος, Μαρία Σβάρνα, Στέργιος Κ. Γώγος, Δέσποινα Κ. Γώγου, Λαμπρινή Σβάρνα, Χρήστος Σβάρνας Ευθύμιος, τα παιδιά Κώστας, Βασίλης, Δέσποινα Στ. Γώγου. Βασιλική Κωνιά, Ευ. Σβάρνα, Περιστέρα Μαργαρίτη αδερφή της Μαρίας.

ενώ εμείς είχαμε φύγει στο βουνό. Αργότερα, με ένα γράμμα από τον πατέρα μου έμαθαν ότι ήμασταν καλά και όλοι υγιείς. Πάνω στην μεγάλη χαρά έγινε και το δυσάρεστο. Ο θείος Σωτήρης έπαθε ανακοπή καρδιάς και έμεινε για πάντα εκεί μακριά στα ξένα.

3) Στέργιος Γώγος, ο πατέρας μου: Γεννήθηκε στο Δίστρατο Κονίτσης το 1899 και πέθανε το 1965. Παντρεύτηκε το 1924 με τη Μαρία του Χρήστο Σβάρνα και της Λαμπρινής. Απόκτησαν οκτώ παιδιά, τέσσερα αγόρια και τέσσερα κορίτσια: τον Κωνσταντίνο, τον Βασίλη, τη Δέσποινα, τη Λαμπρινή, τον Γεώργιο, την Αλεξάνδρα, τον Δημήτρη και τη Γιαννούλα. Για τη στρατά της ζωής του θα τα γράψω παρακάτω. Ο πατέρας πήγε δύο χρόνια στην Αμερική κοντά στα δύο μεγαλύτερα αδέρφια του, είχε μεγάλη νοσταλγία και γύρισε πίσω στη μάνα και τα άλλα δύο αδέρφια του. Στη θητεία του το 1919-1923 ήταν στρατιωτικός νοσοκόμος, έζησε το μεγάλο μακελειό στο Ουσάκ της Μικράς Ασίας. Μας τα έλεγε ο πατέρας, όμως τότε δεν δίναμε σημασία για το δράμα που ζούσαν οι λαοί, και τα δεινά ενός πολέμου τα θεωρούσαμε παραμύθι, δεν νιώθαμε τη φτωχολογιά, τα βάσανα, τον φόβο όταν τους έσφαξαν ή τους πέταξαν στη θάλασσα. Είδε πολλά ο πατέρας, γι' αυτό ήταν ενάντια στους πολέμους, μισούσε τον φασισμό, την πλουτοκρατία, την εκμετάλλευση, ήταν κοσμογυρισμένος και είδε πολλά από μικρό παιδί.

4) Ο θείος Δημήτρης Γώγος: Γεννήθηκε στο Δίστρατο Κονίτσης το 1903 ή 1904 και πέθανε το 1935. Έκανε φαντάρους στη Δράμα. Εκεί παντρεύτηκε και απόκτησε ένα κοριτσάκι, τη Δέσποινα. Ζούσε στη Θεσσαλονίκη, δεν γύρισε στο χωριό ούτε για τη χαροκαμένη μάνα του, που ήταν και πολύ άρρωστη. Ήταν και γι' αυτόν δύσκολη η ζωή, γυρνούσε παντού να βρει δουλειά και να σπουδάσει. Τα αδέρφια του από την Αμερική, ο Βασίλης και ο Σωτήρης, του έστελναν χρήματα και αγόρασε σπίτι στην Περαιά Θεσσαλονίκης. Πέθανε όμως πολύ νέος, στα 33 του χρόνια, και δεν χάρηκε τη ζωή του.

5) Ο θείος Γεώργιος Γώγος: τον φώναζαν Γήτση, γιατί πήρε το όνομα του θείου του, που σκοτώθηκε στον πόλεμο με τους Τούρκους. Και ο θείος Γεώργιος γεννήθηκε στο Δίστρατο Κονίτσης το 1908 πέθανε στην Αθήνα στις 6 Ιούνη 1932, μόλις 24 χρονών. Ο άτυχος θείος Γεώργιος - Γήτσης έκανε κανονικά τη θητεία του και

πριν τελειώσει αρρώστησε από φυματίωση. Δεν του έδωσαν σημασία για να τον στείλουν σε νοσοκομείο ή σανατόριο, τον έστειλαν στο χωριό, λέγοντάς του πως θα γίνει καλά στον καθαρό αέρα και να πίνει πολύ γάλα. Αυτά κάνουν και σήμερα ακόμη, αν δεν έχεις καλό φίλο ή κουμπάρο. Κάποιος πρέπει να βάλει το χέρι του βαθιά μέσα στην τσέπη... αν έχει. Η ζωή του θείου Γεώργου όλο και χειροτέρευε. Τότε πούλησαν τα πρόβατα και με τη βοήθεια του θείου Βασίλη και του θείου Σωτήρη έτρεχαν σε γιατρούς, όμως στην ύπαιθρο συγκοινωνία δεν υπήρχε. Έβαλαν δικηγόρο και με μεγάλες διαδικασίες πήραν τα απαραίτητα χαρτιά από το Στρατηγείο, όμως πέρασαν μήνες, χρόνος, τον πήγαν στην Αθήνα στο ειδικό νοσοκομείο, αλλά για τον αγαπητό μας θείο Γεώργο ήταν αργά. Πέθανε μέσα σε λίγες μέρες απαρηγόρητος, έφυγε το παλικάρι. Έχω ακόμη τα γράμματα από τα αδέρφια του και τους δικηγόρους που ενεργούσαν.

6) Τα δύο δίδυμα κοριτσάκια του, Βαγγελή και Ουρανία, πέθαναν μικρές, έτσι είναι η φτώχεια. Αυτό είναι το δράμα του παππού μου Κωνσταντίνου Γώγου.

Ο φρικτός και οδυνηρός θάνατος του παππού μου

Μετά τα βάσανα της φτώχειας, τη μεγάλη οικογένεια και την ανεργία, αποφάσισαν ο παππούς μου Κώστας να πάει στην Αμερική για λίγα χρόνια. Τον καιρό εκείνον πήγαν πολλοί από το χωριό, πολλά νέα παιδιά, που δεν γύρισαν ποτέ στην πατρίδα. Γύριζαν μόνον οι παντρεμένοι, που άφηναν γυναίκα και 3 4 παιδιά. Έτσι και ο παππούς Κώστας, πήρε μαζί του τα δύο μεγαλύτερα παιδιά και άφησε στο χωριό τρία μικρά με τη γυναίκα του και τον πατέρα του Δημήτρη. Με πολλή και σκληρή δουλειά, αυτός και τα παιδιά του, που ήταν μόνον 11 με 16 χρονών, μάζεψαν λίγα χρήματα και μετά από 5-6 χρόνια ο ίδιος γύρισε στο χωριό με πληγωμένη καρδιά για τα παιδιά που άφησε στα μακρινά ξένα.

Μια μέρα, μαζί με τον γείτονα Χρήστο Καραγιάννη πήγαν στα Ιωάννινα να φωνίσουν. Ο γείτονας αυτός, που ήταν χασάπης στο επάγγελμα, έκλεβε πρόβατα και γίδια που έλεγε ότι τα έφαγε ο λύκος, τώρα έγινε φονιάς του παππού μου. Πήγε πρώτα στο χωριό Βωβούσα και βρήκε ένα νεαρό φτωχό παιδί, τον Στέργιο Γιού-

λα Μούσιο, για να συνεργαστούν να σκοτώσουν τον παππού μου. Φεύγοντας από το Δίστρατο με τα μουλάρια, έφτασαν στη μέση του δρόμου σε πυκνοδασωμένη περιοχή, στην τοποθεσία Μπαϊτά-νι. Εκεί τον σκότωσαν, πήραν τα χρήματα και τον έκρυψαν κάτω από μία κουφάλα δέντρου, τον σκέπασαν με φλούδες και έφυγαν για την Βωβούσα. Εκεί τα έπιναν δύο μέρες, ύστερα πήγαν για ψώνια στα Γιάννινα. Όταν γύρισε ο γείτονας, που τώρα ήρθε από άλλο δρόμο μέσω Κονίτσης, το είχε καλά σχεδιασμένο, πήγε η γιαγιά μου και του λέει «Χρήστο, πού τον έχεις τον Κώτα, γιατί δεν ήρθε μαζί, όπως φύγατε;» «Μα δεν ήρθε ακόμα; Αυτός ψώνισε και έφυγε γρήγορα, εγώ είχα κάτι δουλειές». Η γιαγιά ταράχτηκε, πήγε στο σπίτι κλαίγοντας και είπε στην οικογένεια, κατάλαβα από το φέρσιμό του πως έγινε κάτι με τον Κώτα. Οικογένεια και συγγενείς υποψιάστηκαν, πήραν το δρόμο να ψάχνουν. Όταν έφτασαν στο Μπαϊτάνι, ψάχνοντας στο πυκνοδασωμένο μέρος, βρήκαν το μουλάρι. Η σφαίρα είχε περάσει στο σαμάρι, τώρα ήταν σίγουροι ότι είχε συμβεί το κακό. Συγκινημένοι και συγκλονισμένοι, έψαχναν παντού για τον παππού Κώτα. Κάτω από μία κουφάλα δέντρου είδαν ένα μαύρο πράγμα, ήταν η άκρη από την κάπα που φορούσε. Όταν έβγαλαν τις χοντρές φλούδες δέντρου που τον είχαν σκεπάσει, σοκαρίστηκαν από αυτό που αντίκρισαν.

Στη Βωβούσα, αυτός ο νεαρός που ήταν πολύ φτωχός έκανε μεγάλο γάμο και όλοι απορούσαν, αυτό όμως τον πρόδωσε. Ο φονιάς πιάστηκε και τον έφεραν στο χωριό μας. Στην αρχή δεν ήθελε να πει ποιος ήταν μαζί του, όταν όμως έφεραν και τον Χρήστο Καραγιάννη, τα μαρτύρησαν όλα. Στα Καραγάτσια και στο Νταμπούρι, το χωριό ρίχτηκε να τους λιντσάρει. Ο παππούς δεν χάρηκε τα παιδιά, την γυναίκα του που άφησε για πολλά χρόνια, τον πληγωμένο και απαρηγόρητο πατέρα του Δημήτρη, που ήδη είχε χάσει δύο γιούς στον τούρκικο πόλεμο, και τώρα πάλι με τραγικό θάνατο από σφαίρα χάνει και το τρίτο παλικάρι του, με πέντε ορφανά παιδιά και χήρα γυναίκα. Ο προπάππους Δημήτρη, αν και βαθιά πληγωμένος, έμεινε δίπλα στην καλή του νύφη και ανιψιά του. Αυτά του έδιναν δύναμη και χαρά. Είδε τον εγγονό του Στέργιο γαμπρό και χάρηκε το πρώτο δισέγγονο, εγγονό του γιού του Κώτα, που πήρε και το όνομά του, Κωνσταντίνος Γώγος του Στεργίου.

Η καλή νύφη, μάνα, πεθερά και γιαγιά Δέσπω πίνει όλα τα φαρμάκια, πάντα μαυροφορεμένη, τα δάκρυα έτρεχαν από τα μάτια της, μα δεν παραπονιέται ποτέ. Δίνει σε όλους αμέτρητη αγάπη, συμβουλές και στοργή. Παρηγορεί τις μάνες που έχασαν παιδιά, τις γυναίκες που έχασαν άνδρες, για όλους είχε τρυφερά λόγια παρηγοριάς. Είχε ορφανά ανίψια, όλους τους βοηθούσε με το να τους πλένει, να τους μπαλώνει, να τους πλέκει κάλτσες, να τους κάνει μία πίτα, ένα φαγητό. Με πόση αγάπη τη θυμούνται ακόμα

Ο Κωνσταντίνος Γώγος με τα δύο μεγαλύτερα παιδιά του Βασίλη και Σωτήρη, στην Αμερική πριν φύγει για την πατρίδα Ελλάδα, όπου τον δολοφόνησε ο γείτονας το 1921 και τον λήστεψε.

αυτοί που ζουν και είναι μεγάλης ηλικίας, βουρκώνουν τα μάτια τους όταν μου διηγούνται για τη γιαγιά Δέσπω. Αυτή η καλόψυχη και χρυσή γιαγιά δούλεψε στη ζωή της σκληρά, πέρασε δύσκολα χρόνια, πρωτόγονη ζωή. Και πού είναι σήμερα η μεγάλη της οικογένεια; Πέθαναν δύο αδέρφια της και άφησαν μωρά παιδάκια, σκοτώθηκαν τα κουνιάδια της στον τούρκικο πόλεμο, σκότωσαν και λήστεψαν τον άντρα της μόλις γύρισε από τη μακρινή ξενιτιά, πέθαναν δύο δίδυμα κοριτσάκια της, τα δύο μεγαλύτερα παλικάρια της μακριά στα ξένα, πεθαίνει ο μικρότερος γιος της Γεώργιος 24 χρονών, ο άλλος γιος ο Δημήτρης πεθαίνει στα 33 του χρόνια νιόπαντρος και αφήνει ένα κοριτσάκι ορφανό. Όλα αυτά πριν κλείσει τα μάτια της. Ο τρίτος γιος της πέθανε 46 χρονών στην Αμερική, η γιαγιά μόλις είχε φύγει από τη ζωή, δεν άντεξε όλες αυτές τις πίκρες. Όταν μας άφησε την κλάψαμε όλοι, μικροί μεγάλοι, όλο το χωριό την φιλούσε και με πόνο της έλεγαν το στερνό αντίο.

Τη θυμάμαι τη γιαγιά Δέσπω πάντα λυπημένη. Μας έπαιρνε αγκαλιά, μας χάιδευε. Είναι απίστευτο, ακόμα και τις τελευταίες μέρες πριν πεθάνει φώναζε τα ονόματά μας, μας ήθελε κοντά της, άπλωνε το χέρι και έπιανε το δικό μας. Δεν θα το ξεχάσω ποτέ σε όλη τη ζωή μου. Γιαγιάκα μου καλή, σαν εσένα δεν θα υπάρχει άλλη σε όλον τον κόσμο. Όλο το σόι λένε το όνομά σου και δακρύζουν. Εμάς, τα εγγόνια που με αγάπη και στοργή μεγάλωσες, κι ως ήμασταν μεγάλη οικογένεια, ποτέ δεν μας παραπονέθηκαν, δεν είπες φτάνει, κουράστηκα. Ήσουν υπέροχη γιαγιά, σε αγαπούσα νομίζω πιο πολύ και δεν το δεχόμουν που μας έφυγες, είχαμε τότε πολλά χιόνια και δεν με άφησαν να σε ξεπροβοδίσω. Ήθελα να πέσω από το μπαλκόνι, με κράτησε η αγαπητή σου ανιψιά Αλεξάνδρα και πάντα μου το λέει, τώρα που μεγάλωσα νιώθω τον πόνο που είχες και τα πικρά σου δάκρυα. Τα γράφω για να ξέρουν τα παιδιά μου και τα δικά μου εγγόνια τι καλή γιαγιά είχα. Γιαγιάκα μου, το μπαούλο με τα πράγματά σου μου το δώρισε ο πατέρας εμένα, γιατί έκλαιγα πολύ και ίσως το έκανε για να ελαφρύνει τον πόνο του χωρισμού μου. Μόλις έφυγες από τη ζωή, μας επιτέθηκαν οι Ιταλοί φασίστες και οι Γερμανοί κατακτητές. Είχαμε πολλά χρόνια πόλεμο. Οι Γερμανοί μας έκαψαν το όμορφο χωριό, όμως οι κάτοικοι με σκληρή δουλειά το έκαναν ομορφότερο. Τα παιδιά σου

Στέργιος, η νύφη σου Μαρία, όπως και τα μεγαλύτερα εγγόνια σου Κώστας, Βασίλης και Δέσποινα πολύ βασανίστηκαν, φυλακές και εξορίες. Αναγκάστηκε ο λαός να πάρει τα όπλα και να πολεμήσει. Έγινε και εμφύλιος πόλεμος. Χάσαμε γιαγιάκα μου τον Κωστάκη, το καμάρι της οικογένειας και την Δέσποινα που με θάρρος και ηρωισμό πολέμησαν για την πατρίδα Ελλάδα. Τι τραγικό για τους γονείς μας, εσύ γιαγιά μου το ξέρεις, δεν χρειάζεται, είχες πόνο. Δεν ξέρω αν με βλέπεις, αν με ακούς που μιλάω μαζί σου. Πονάω πολύ. Στις ψυχές μας η μνήμη υπήρχε και θα υπάρχει πάντα. Ας είναι αιώνια η μνήμη σου. Ποτέ πια πόλεμος. Ειρήνη στους λαούς όλου του κόσμου.

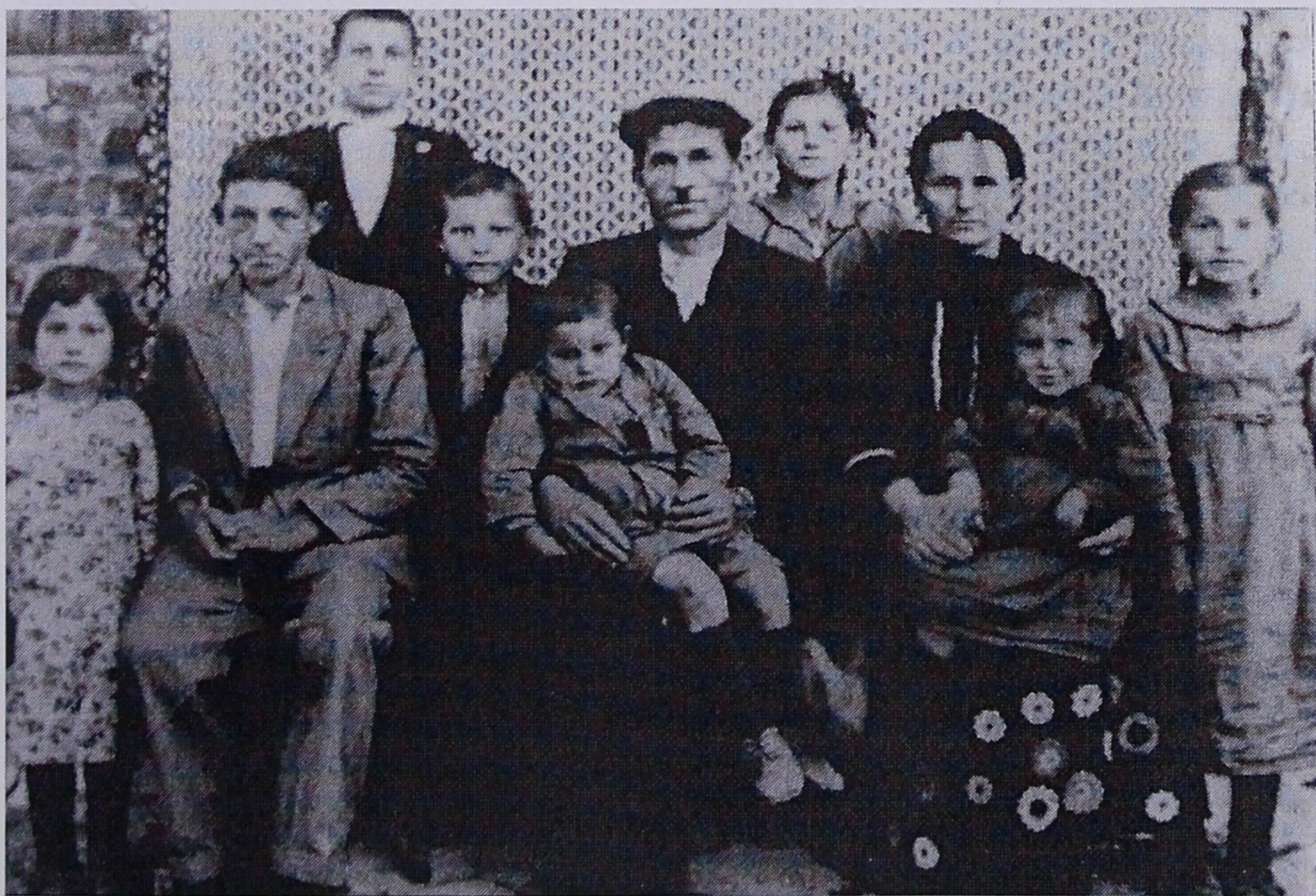

Μη με κοιτάς που γέρασα
κι ασπρίσαν τα μαλλιά μου.
Με γέρασαν τα βάσανα
της φυλακής οι πόνοι
κι έμεινα ακλώνητος
στο κόμμα μου ακόμη.

Οι γονείς μου

Πατέρας μου ήταν ο Στέργιος Γώγος του Κωνσταντίνου και της Δέσπως, που γεννήθηκε το 1899 στο Δίστρατο Κονίτσης και απεβίωσε στις 21 Σεπτέμβρη 1965. Είχε μείνει μόνος του από επτά αδέρφια, που τα πιο πολλά πέθαναν νέα παιδιά. Μεγάλωσαν ορφανά, γιατί τον πατέρα του, Κώστα, τον

Δίστρατο Κονίτσης. Οικογένεια Στέργιου και Μαρίας Γώγου. Κώστας, Βασίλης, Δέσποινα, Λαμπρινή, Γεώργος, Αλεξάνδρα, Δημήτρης, Γιαννούλα

σκότωσαν στο Μπαϊτάνι. Ο Στέργιος, τρίτος από τα αδέρφια του, παντρεύτηκε το 1924 με τη Μαρία του γένους Χρήστου Σβάρνα. Μαζί δημιούργησαν μία ωραία οικογένεια, απόχτησαν οχτώ παιδιά, τέσσερα αγόρια και τέσσερα κορίτσια: τον Κωνσταντίνο το 1925, τον Βασίλη το 1927, τη Δέσποινα το 1928, τη Λαμπρινή το 1931, τον Γεώργιο το 1933, την Αλεξάνδρα το 1934, τον Δημήτρη το 1936, τη Γιαννούλα το 1937.

Όταν ξύριζαν τον πατέρα μου για γαμπρό, μία πρώτη εξαδέλφη, η Χάιδω Παγανιά-Μάιπα του Νικόλα, πήγε στο σπίτι της γιαγιάς μου Δέσπως. Κρατούσε στα χέρια της μία μαύρη ρόκα γνέθοντας κι έβαλε με τρόπο τα μάγια της και ο πατέρας μου έπεσε κάτω αναίσθητος. Πετάχτηκαν όλοι, την είδαν να φεύγει. Ο θείος Γεώργιος Γίτσης, μικρότερος αδελφός του πατέρα, την έπιασε και της είπε «αν δεν χαλάσεις τα μάγια σου, θα σε κάψω ζωντανή εγώ ο ίδιος». Αυτό το γεγονός μου το είπαν πολλοί στο χωριό και δεν ήθελα να το πιστέψω, όμως μου το είπε και η εξαδέλφη μου Λαμπρινή Γώγου του Ζήση, που τότες ήταν έξι χρονών και βρισκόταν εκεί. Τώρα πέθανε στα Γρεβενά. Ο θείος Γεώργιος Γίτσης είχε πολλά γιδοπρόβατα. Όταν ήταν στρατιώτης υπηρετούσε τη θητεία του, αρρώστησε από φυματίωση και πέθανε νέος 24 χρονών εγκαταλειμμένος από το κράτος. Τον στείλαν στο χωριό, τάχα πως θα γίνει καλά χωρίς καμία νοσηλεία.

Θυμάμαι εκείνα τα δύσκολα χρόνια, τα τόσο ξένοιαστα και όμορφα. Ήμασταν μεγάλη οικογένεια, οχτώ αδέρφια, γονείς και γιαγιά. Στα κατσάβραχα και τα ορεινά μέρη της ηπειρωτικής γης ήταν πολύ δύσκολο να ζήσεις. Γονείς και παιδιά, ο καθένας με τις δυνάμεις του, έπρεπε να δουλέψουμε σκληρά. Στο χωριό είχαμε μικρά κηπάδια. Αν ήταν καλή η σοδειά, πορευόμαστε με τα πιο απαραίτητα λαχανοειδή και φρούτα. Μαζεύαμε και από τα βουνά και τα στεγνώναμε για τον βαρύ χειμώνα. Φυσικά είχαμε και τα σπιτικά μας ζώα: αγελάδα, γιδοπρόβατα, κότες, απαραίτητο το γρούνι ή και δύο, που τα έσφαζαν στις μεγάλες γιορτές.

Οι γονείς μου ζούσαν αγαπημένοι, ποτές δεν μάλωναν, τουλάχιστον μπροστά σ' εμάς. Όπως ο πατέρας έτσι και η μητέρα, μας ορμήνευε και έλεγε, «όσο δίνετε παιδιά μου, άλλα τόσα σας δίνει ο Θεός». Ο πατέρας πάντα έλεγε στη μητέρα, «Μάρω, μην χτυπάς

τα παιδιά». Την έβλεπε που κάπου κάπου σήκωνε το χέρι, μα και τι να έκανε, είχε οχτώ παιδιά, η μεγαλύτερη φροντίδα ήταν δική της. Οι μάνες φρόντιζαν και συγύριζαν όλο το νοικοκυριό, βοηθούσαμε όλοι, όμως και τα παιδικά καπρίτσια πολλές φορές τη θύμωναν. Δε χτυπούσε τ' αγόρια, μόνον τα κορίτσια, ενώ αντίθετα ο πατέρας μάς είχε περισσότερη αδυναμία. Δεν σήκωνε χέρι να χτυπήσει, αν καμιά φορά τ' αγόρια τον νευρίαζαν πολύ. Ήταν πολύ ευαίσθητος και καλλιεργημένος άνθρωπος, ακόμα και τα ονόματά μας δεν ήθελε να τ' αλλάξει, μας φώναζε πάντα το όνομα που έδωσε ο νουνός ή νουνά. Και οι γονείς μου έχουν βαπτίσει πολλά παιδιά, ήταν και οικογένειες που κράτησαν από γενιά σε γενιά το έθιμο της κουμπαριάς.

Ο πατέρας μάς μιλούσε για έναν κόσμο διαφορετικό από αυτόν που η μητέρα μας έλεγε. Αυτή δεν είχε βγει καθόλου από το χωριό, δεν ήξερε καθόλου γράμματα και ήταν πολύ αυστηρή, ενώ ο πατέρας είχε ταξιδέψει και είχε μεγάλη πείρα στη ζωή. Μας μάθαινε να γινόμαστε σωστοί άνθρωποι και αυριανοί κουμανταδόροι, γιατί η ζωή είναι δύσκολη. Κατοχή, άνθρωποι απελπισμένοι, διωγμένοι από τα σπίτια φεύγαν αλλού να βρουν δουλειά. «Να, παιδιά μου», έλεγε η μητέρα, «γι' αυτό γίνονται οι πόλεμοι. Φταίνε, παιδιά μου, οι μεγάλοι οι πλούσιοι και εμείς σκοτωνόμαστε. Τώρα, αν τελειώσει αυτός ο πόλεμος θα είναι καλύτερα για όλους». Όταν ήταν πολύ απελπισμένη μας έλεγε τα λόγια του πατέρα, «θα έρθουν τα αεροπλάνα από τη Μόσχα και θα μας φέρουν αλεύρι, όχι σαν τα γερμανικά που ρίχνουν βόμβες».

Τώρα μου λένε στο χωριό για τους γονείς –ακόμα και αυτοί που στην Κατοχή είχαν γίνει εχθροί μας για πολιτικούς λόγους– τι καλοί άνθρωποι ήταν και πόσο βοηθούσαν. Είμαι περήφανη γι' αυτούς και προς τιμήν τους σκέφτηκα να γράψω όλα όσα εγώ ξέρω, όσα θυμάμαι και μαθαίνω από τους ηλικιωμένους πατριώτες που ζουν ακόμα. Να μάθουν τα παιδιά μου και τα εγγόνια μου για τους παππούδες και προγόνους τους. Η ζωή σας, γονείς μου, είναι οδηγός για εμάς τα παιδιά σας, για τους ανθρώπους που σας γνώρισαν στην πολιτική ζωή, στις φυλακές και εξορίες. Ο δικός σας αγώνας ήταν δίκαιος, η συνείδησή σας είναι ήσυχη, ανεξάρτητα από το αποτέλεσμα του αγώνα μας.

Αυτοί οι γονείς, που έδειξαν στους συγχωριανούς πώς ν' αγωνιστούν για τα δικαιώματά τους ενάντια στην εκμετάλλευση, στο τέλος της ζωής τους έφυγαν πολύ πικραμένοι για τα παιδιά που έχασαν και τα παιδιά κι εγγόνια που ζουν στην πολιτική προσφυγιά πάνω από τριάντα χρόνια και δεν δόθηκε λύση ακόμα για να γυρίσουν κοντά τους. Δεν χάρηκαν τα παιδιά τους, δεν αγκάλιασαν τα εγγόνια τους, που μόνον από τις φωτογραφίες τα γνώρισαν και από τα συγκινητικά τους γράμματα, που στέλναν ζωγραφίζοντας με το χέρι πάνω στο χαρτί.

Ο πατέρας μου

Θα γυρίσω λίγο στα νεανικά χρόνια του πατέρα μου. Οι γονείς του Κωνσταντίνος και Δέσπω ήταν καλοί και ευγενικοί άνθρωποι. Απόχτησαν πέντε αγόρια και δύο δίδυμα κοριτσάκια που πέθαναν μικρά.

Το 1919-1923 ήταν φαντάρος στη Μικρά Ασία, νοσοκόμος, είδε όλη τη Μικρασιατική καταστροφή και μας έλεγε πολλά. Είδε όλο το δράμα και το μακελειό του παιδικού πληθυσμού, τη σφαγή, τα γυναικόπαιδα που πετούσαν οι Τούρκοι στη θάλασσα. Όμως τότε εμείς, χωριατόπαιδα με λίγη μόρφωση, τα ακούγαμε σαν παραμύθια. Με το πέρασμα το χρόνου, που και εμείς είδαμε τον πόλεμο και ζήσαμε τη φρίκη και όλα τα δεινά, καταλάβαμε τι πόνο κρύβει μέσα του.

Ο πατέρας μου όπως τον θυμάμαι πριν το 1940

Ο πατέρας ήταν καλός νοικοκύρης και είχε μεγάλα όνειρα. Το επάγγελμά του ήταν υλοτόμος και δούλευε σκληρά στα χειροπρίονα ή νεροπρίονα (τα λέγαμε σιάρρα), βγάζαν γρεντίες για τα πατώματα και ό,τι χρειαζόταν για τα σπίτια. Γενικά οι άνδρες στο χωριό μας ήταν υλοτόμοι, δούλευαν μακριά και έρχονταν στο σπίτι μόνον το Σάββατο ή δύο φορές το μήνα. Αν και πολύ κουρασμένος, μας μάζευε γύρω του, μας έλεγε για τη δουλειά του, πώς περίμενε τις μέρες να είναι κοντά μας. Ήθελε πάντα το καλό μας και μας συμβούλευε να μην μαλώνουμε, να προσέχουμε την υγεία μας και να μην στενοχωρούμε τη μητέρα, γιατί πολύ κουράζεται για εμάς. Συνέχεια μας έλεγε πως η ζωή είναι δύσκολη, όμως αν είμαστε

αγαπημένοι και βοηθάμε τους γονείς, τους δίνουμε δύναμη και αγάπη. Από εμάς ήθελε να είμαστε καλά παιδιά, όχι μόνον στο σπίτι, αλλά και έξω στον κόσμο ή όταν παίζαμε. Μας συμβούλευε, αν δούμε φτωχά παιδιά ξυπόλυτα ή με σκισμένα ρούχα να μην τα κοροϊδεύουμε, να τα αγαπάμε πιο πολύ. Και τα ορφανά να τα παίρνουμε μαζί μας σε όλα τα παιχνίδια.

Τον χειμώνα πήγαινε στο κυνήγι και, αν σκότωνε κάνα λαγό, ερχόταν με χαρά μας έλεγε, «κοιτάξτε, παιδιά, τι σας έφερα, ελάτε να το γιορτάσουμε». Το καλοκαίρι, επειδή είχαμε πολλά φρούτα, τα παιδάκια της γειτονιάς έρχονταν στο σπίτι μας, τι χαρές τι γέλια, τι παιχνίδια παίζαμε χαρούμενοι! Ο πατέρας μας αγκάλιαζε και γελούσε μαζί μας, πήγαινε στον κήπο, μάζευε φρούτα της εποχής, μας έβαζε να καθίσουμε γύρω του κι εμείς συναγωνιζόμασταν ποιος να φάει περισσότερα. Αυτοί που περνούσαν και βλέπαν τον

Στη Μικρά Ασία, Ουσάκ 1919-1923. Στέργιος Κωνσταντίνος Γώγος, νοσοκόμος, ξάδελφος Ιωάννης Δ. Κουτσομύτης και ο Πόπης. Ενθύμιο στα αδέρφια των Δημήτρη και Γιώργο στον παππού Δημήτρη και τη μητέρα τους.

πατέρα με τόσα παιδιά γελούσαν μαζί μας. Για εκείνον τα παιδιά ήταν όλη η χαρά του, δεν λογάριαζε κούραση, αφιέρωνε πολύ καιρό σε εμάς. Τα βράδια που μαζευόμασταν γύρω από το τζάκι πάντα είχε κάτι να μας πει και γελούσαμε. Μας έβαζε να χορέψουμε πριν κοιμηθούμε, αυτά γινόταν πριν τον πόλεμο

Ο πατέρας έκοβε τα μαλλιά σ' όλα τα παιδιά της γειτονιάς, αγόρια και κορίτσια. Αυτός μας έβγαζε τα χαλασμένα δόντια ή όταν κουνιόνταν να βγουν τα καινούργια, «δόντια σιδερένια», μας έλεγε. Στο χωριό μας τον είχαμε όλοι σαν γιατρό, γιατί είχε και γνώση από υγεία. Είχε το μικρό του φαρμακείο με όλα τα απαραίτητα στη δική του ντουλάπα, που υπάρχει ακόμα στο πατρικό σπίτι. Είχε οινόπνευμα, ιώδιο, γάζες, βαμβάκι, χάπια και πολλά έκανε μόνος του με διάφορα χόρτα που μάζευε, για πληγές, εγκαύματα, πυρετό. Έβαζε βεντούζες απλές και κομμένες, έμαθε και σε εμένα πολλά, να βάζω βδέλλες και να φροντίζω μικρές πληγές.

Ήταν απλός, λιγομίλητος άνθρωπος, πάντα σε άμεση επαφή με τα δύσκολα προβλήματα που είχε το χωριό μας. Πήγαινε σε όσους τον χρειαζόταν, ήταν στο χωριό σαν γιατρός, τον αγαπούσαν. Ακόμη οι ηλικιωμένοι μιλούν για τα καλά που έκανε. Υπάρχει και το μπλοκάκι με τις χρήσιμες συνταγές του. Και δεν ήταν λίγες φορές που χρειάστηκε να σώσει ζωές με τις ικανότητες που είχε. Έδινε συμβουλές σε μικρούς και μεγάλους συγχωριανούς. Πολλές φορές ήταν σε απόγνωση που δεν μπορούσε να βοηθήσει παιδάκια που καίγονταν στον πυρετό, όπως σε μία θεία μου χήρα, που της πέθανε το αγοράκι στην αγκαλιά. Εκείνη την εποχή ήταν δύσκολο να πάνε στην Κόνιτσα, 13-15 ώρες μακριά, και να μεταφέρουν τα ξύλινα φορεία με τον βαριά άρρωστο. Στην Κατοχή τραυματίστηκε η θεία μου Μαρία κι έμεινε χωρίς χέρι, το παιδί στα δύο του μάτια, ο Γεράσης Στέργιος στα μάτια, η Κωνσταντινιά Παφίλη στο πόδι και το λένε ακόμα, πως αν δεν ήταν ο θείος Στέργιος, θα είχαν πεθάνει. Μία μέρα κάποιος πέρασε από το χωριό απογοητευμένος για το παιδί του που ήταν άρρωστο. Κουβεντιάζοντας μαζί του ο πατέρας, του έδωσε συμβουλές και κάτι φάρμακα που έκανε ο ίδιος. Πέρασε κάμποσο χρονικό διάστημα και ξανάρθε στο σπίτι μας πολύ χαρούμενος να φτιάξει παπούτσια για όλη την οικογένεια, ήταν το επάγγελμά του τσαγκάρης. Ο πατέρας δεν συμφώνησε,

του είπε φτάνει που το παιδάκι σου έγινε καλά, εγώ το έκανα για το παιδάκι και πληρώθηκα με την υγεία του παιδιού. Αγκαλιάστηκαν και ο κύριος του είπε ότι κάποια μέρα θα φέρει και το παιδί να γνωρίσει τον γιατρό του. Ήρθε ο πόλεμος και δεν ξέρω τι απόγινε αυτός ο κύριος, πάντως τον θυμάμαι σαν τώρα.

Ο πατέρας μας ήταν ευθύς, τολμηρός και αποφασιστικός. Ήταν υπέροχος άνθρωπος. Κουβέντιαζαν τα προβλήματα με τη μητέρα και τα έλυναν μαζί, σε όλες τις δύσκολες περιπτώσεις. Ζούσαν αγαπημένα. Ήταν πάντα ένας απλός, ειλικρινής, κοινωνικός άνθρωπος. Φρόντιζε για τη σωστή διαπαιδαγώγησή μας και υπερασπιζόταν πάντα το δίκιο του καθενός. Στις παρέες ήταν ζωντανός κι ευχάριστος. Στις συζητήσεις δύσκολα του άλλαζες γνώμη. Τον αγαπούσαν γιατί χάριζε πολύ γέλιο στις διηγήσεις και ανέκδοτα. Η αυλή μας ήταν πάντα γεμάτη κόσμο, γείτονες κι εξαδέλφια.

Έκανε διαρκώς συζητήσεις με προσωπικότητες και δασκάλους στο χωριό. Ζούσε πάντα ανάμεσα στους ανθρώπους. Είχε ακούσει πολλά από τον παππού του Δημήτρη Γώγο, που μαζί με τα δύο παιδιά του πολέμησαν τους Τούρκους. Είχε ζήσει και στην Αμερική, όπου ήταν τα μεγάλα του αδέρφια Βασίλης και Σωτήρης. Εκεί γνώρισε ο πατέρας καλύτερα την εργατική τάξη, τους αγώνες που κάναν ενάντια στη βία και την εκμετάλλευση. Δούλεψε μαζί τους δύο χρόνια, όμως αρρώστησε από πόνο, νοσταλγία και μελαγχολία μακριά από τη μάνα του, και γύρισε στην πατρική γη, την Ήπειρο.

Πάντα αισθανόταν την απειλή ενός πολέμου, γιατί οι καπιταλιστές δεν μπορούν χωρίς ψυχρό πόλεμο, χωρίς αιματοχυσίες, χωρίς την εκμετάλλευση του ανθρώπου. Από μικρός γνώρισε τη φτώχεια και την ανέχεια. Έβλεπε οικογένειες που δεν τους έφταναν ούτε για καλαμποκίσιο ψωμί.

Τον πόλεμο ο πατέρας τον είχε προβλέψει ακόμη από το 1936 επί Μεταξά. Πολλά μάθαινε από τα αδέρφια του, που ζούσαν στην Αμερική, για τις κινητοποιήσεις κατά του φασισμού και την πιθανότητα ενός πολέμου. Συζητούσε με μορφωμένους ανθρώπους που έρχονταν στο χωριό και αλληλογραφούσε με προσωπικότητες, υπουργούς και δικηγόρους. Τους έλεγε πως ο Μεταξάς είναι φίλος του Χίτλερ και του Μουσουλίνι. Ακολουθεί το παράδειγμά τους. Έτσι μαστιγώνει τους λαούς. Είναι ενάντια στο κίνημα αντίδρασης,

φυλακίζει τους πρωτοπόρους κομμουνιστές και τους εξοντώνει καθημερινά.

Οι προοδευτικές ιδέες του πατέρα άρχισαν από τη Μικρασιατική καταστροφή, που οδήγησε την Ελλάδα σε καταστροφές, φτώχεια και μετανάστευση. Ο ίδιος φοβόταν πως στην Ελλάδα θα έχουμε πόλεμο και δεν άργησε η ιταλο-γερμανική Κατοχή. Οργανώθηκε στο ΕΑΜ στο ΚΚΕ και το 1944 έγινε γραμματέας στην τοπική οργάνωση Διστράτου και ήταν υπεύθυνος στην επιμελητεία της περιφέρειας. Όποιος κι αν ερχόταν, πρώτα ζητούσε τον Στέργιο Γώγο. Τους δεχόταν όλους και μιλούσε με διάφορες αντιπροσωπείες. Είχε συναντήσεις με πολλές προσωπικότητες και δούλευε μέρα νύχτα, παρά τα εμπόδια των εχθρών που τον κυνηγούσαν για τα πολιτικά του φρονήματα.

Κατά την εισβολή των Ιταλών κρατούσε λεπτομερές ημερολόγιο για τις κινήσεις Ρουμάνων και Ιταλών. Ήταν ο πρώτος διώκτης της ρουμανικής προπαγάνδας. Φύλαξε με κίνδυνο της ζωής του όλα τα βιβλία και τα αρχεία του αστυνομικού σταθμού Δίστρατου και τα παρέδωσε ο ίδιος στον καινούργιο σταθμάρχη με όλες τις πληροφορίες. Υπήρχε προπολεμικά στο χωριό μας ρουμανικό σχολείο με 10-12 παιδιά και οι Ρουμάνοι έδιναν τρόφιμα στα παιδιά, γι' αυτό και φοιτούσαν στο σχολείο τους. Ο Ρουμάνος δάσκαλος από τη Αβδέλα, ο Πρεφέντζας, κινήθηκε στην αρχή για την ίδρυση του κράτους της Πίνδου.

Όταν το 1940 ο φασιστικός στρατός του Μουσουλίνι μας κήρυξε τον πόλεμο, μόλις πήγαμε στο σχολείο, μας λέει ο δάσκαλος, «παιδιά, όλοι φύγετε για το σπίτι». Αυτός μάζευε γρήγορα τα βιβλία από το τραπέζι και πάλι μας λέει, «φύγετε, παιδιά, όλοι σας γρήγορα στο σπίτι, οι γονείς θα σας ενημερώσουν». Το τι έγινε δεν περιγράφεται. Ο πατέρας –ίσως θυμήθηκε τον πόλεμο της Μικράς Ασίας και την καταστροφή του ελληνισμού από τους Τούρκους– ήταν κίτρινος και λοξοκοιτούσε. Φώναξε να καθίσουμε και έβαλε χοντρά ξύλα στα παράθυρα. Τα δύο μεγάλα αδέρφια Κώστας και Βασίλης είχαν πάει για δουλειά. Ο Κώστας, που σπούδαζε στα Γιάννινα, γύρισε κι αναγκάστηκε να αφήσει τις σπουδές του.

Η επίλεκτη μεραρχία κινήθηκε προς τη Βωβούσα. Ένας λόχος του ηρωικού ελληνικού στρατού, που είχε ήδη ενωθεί με το τάγμα

Κονίτσης, έδωσε σκληρή πολύωρη μάχη κι έτσι η ιταλική μεραρχία αναγκάστηκε να οπισθοχωρήσει προς Δίστρατο. Από τη Σαμαρίνα βγήκαν τμήματα του ελληνικού στρατού από την Κοζάνη και το σύνταγμα Τρικάλων. Όλα τα βουνά γύρω από το Δίστρατο, Σμόλικα, Βασιλίτσα, Μόρφη κλπ. τα κατέλαβε ο ελληνικός στρατός. Κι η επίλεκτη μεραρχία του Μουσολίνι βρέθηκε περικυκλωμένη στο χωριό μας. Για τα υπόλοιπα γεγονότα αυτής της μάχης τα γράφω χωριστά, στο κεφάλαιο για τη μητέρα μου.

Την άνοιξη του 1942 άρχισαν να έρχονται στο χωριό μας άτομα για να αναπτύξουν οργάνωση σε όλα τα βλαχοχώρια του Αώου. Σ' αυτά τα χωριά ήταν πολύ δύσκολα, γιατί υπήρχαν Βλάχοι επηρεασμένοι από τα κηρύγματα του Διαμάντη κι είχαν προχωρήσει στο πριγκηπάτο της Πίνδου. Όμως οι Βλάχοι δεν ήταν όργανο του κατακτητή, που τους ήθελε ο Διαμάντης και οι συνεργάτες του. Οι Βλάχοι είναι Έλληνες και δεν ξεχωρίζουν τα συμφέροντά τους από εκείνα του λαού. Τα βλαχοχώρια δεν δέχτηκαν τις εντολές του Διαμάντη. Στο χωριό μας, το Δίστρατο, έγιναν οργανώσεις του ΕΑΜ με μεγάλο ενθουσιασμό, οι συμπατριώτες ένιωσαν τη σημασία και την ανάγκη να είναι ενωμένοι. Το μεγάλο αυτό χωριό είχε επαφή με τη Σμίξη Μακεδονίας Γρεβενών. Για την καλή οργάνωση στο χωριό μας πρωταρχικό ρόλο έπαιξε ο πατέρας μου Στέργιος Γώγος, που συνδέθηκε με τη Σμίξη και την επαρχία Γρεβενών. Στην αρχή τα προσωπικά ζητήματα έπαιξαν ρόλο, ακόμα ορισμένοι έδειξαν μεγάλο αγωνιστικό ενθουσιασμό που έβλαπτε. Αυτά τα άτομα αργότερα πήγαν στο αντίθετο στρατόπεδο.

Προπολεμικά στο χωριό μας είχε μαθητές πάνω από 200 παιδιά, στο ρουμάνικο 10-12 παιδιά. Με την εισβολή της φασιστικής Ιταλίας, ο Αλκιβιάδης Διαμάντης από τη Σαμαρίνα προσπάθησε να προσελκύσει κόσμο με υποσχέσεις τροφίμων, απαλλαγές από φόρους και δωρεάν μόρφωση. Τότες οι πράκτορες με τους Ιταλούς κατακτητές οργάνωση τη λεγόμενη «Ρωμαϊκή Λεγεώνα των Βλάχων» με επικεφαλής τον τυχοδιώκτη Διαμάντη, που παρουσιαζόταν σαν εκπρόσωπος των Βλάχων της Νότιας Βαλκανικής. Έλεγαν πως οι Βλάχοι της Ελλάδας είναι απόγονοι των στρατιωτών της πέμπτης ρωμαϊκής λεγεώνας του Καίσαρα. Έρχονταν στις περιοχές που κατοικούσαν Βλάχοι και χρησιμοποιούσαν βίαια μέσα και βα-

σανιστήρια. Στο χωριό μας οι καραμπινιέροι, μαζί με συνεργάτες Διστρατιώτες, έκλεισαν το ελληνικό σχολείο και μας ανάγκαζαν να πάμε όλοι σε ρουμάνικο.

Φυσικά σ' όλα αυτά ο πατέρας μου δεν μπορούσε να μην αντισταθεί, πάλευε να τους ξεσκεπάσει με ό,τι μέσα μπορούσε για το καλό του χωριού και των παιδιών. Εμείς τα παιδιά που πηγαίναμε σε ελληνικό σχολείο, αρνηθήκαμε να πάμε στο ρουμάνικο, εκτός από λίγα, που πήγαιναν από φόβο. Ο Διαμάντης και οι συγχωριανοί μας μετέτρεψαν το σπίτι του προδότη Κώστα Νάκα σε φυλακή. Έπαιρναν τους γονείς αυτών των παιδιών με προδοσία, τους ξυλοκοπούσαν και τους δίναν στους καραμπινιέρους που συνέχιζαν τα βασανιστήρια με τη δική τους μέθοδο: τους δέναν στη σκάλα τον ένα πίσω από τον άλλον σε κάθε δεύτερο σκαλοπάτι κι αυτοί που ανεβοκατέβαιναν φτύναν πάνω τους, κλωτσούσαν, τους μαυρίζαν στο ξύλο. Τρία τέσσερα μερόνυχτα δεν μας άφηναν ούτε νερό να τους δώσουμε κι όταν λιποθυμούσαν, μας λέγαν να τους πάρουμε στο σπίτι. Όταν παίρναμε τον πατέρα στο σπίτι μέσα σε κουβέρτα, ήταν τραγικό. Πώς να ξεχαστούν όλα αυτά; Όλο το σώμα μαύρο από ξύλο και κλωτσιές. Τον θυμάμαι ξάπλα, που βογκούσε από τους πόνους και μας έλεγε «αφήστε με να πεθάνω». Για να ελαφρύνουν τον πόνο, του βάζαν τσουκνίδια που πρώτα τα ζεμάτιζαν. Φώναζε από τους αβάσταχτους πόνους, τον κρατούσε η μητέρα μου και η θεία Δέσπω, ενώ εγώ έβαζα βδέλλες να ρουφάν το μαύρο αίμα. Όταν γέμιζαν, πέφταν. Τότες τις άρμεγα και συνεχίζαμε δύο και τρεις φορές. Μετά τις βάζαμε πάλι σε μπουκάλι με νερό, γιατί αυτά τα χρόνια, όπως θυμάμαι, ήταν απαραίτητες για πόνους και πολλοί τις χρησιμοποιούσαν. Τους παίρναν ξανά και ξανά, όχι μόνον γιατί εμείς δεν πηγαίναμε σε ρουμάνικο σχολείο, αλλά γιατί ζητούσαν και όπλα. Έκαναν λεηλασία το σπίτι μας, σκάβαν το κατώι, στους σταύλους, στους τοίχους. Μας πήραν τα ζώα. Οι προδότες του χωριού μας, έπαιρναν πολεμικό υλικό και το βάζαν κρυφά στα δικά μας χωράφια, να βρουν αφορμή για τα βασανιστήρια. Δεν μπορούσαμε να τους πούμε κουβέντα, αυτοί είχαν το πάνω χέρι και κάναν πολλά εγκλήματα. Θυμάμαι που πήγαινα στον νουνό μου Αναγνώστου και τον παρακαλούσα να βοηθήσει τον πατέρα, όμως αρνήθηκαν τα πάντα και μου λέγαν δεν είναι αυτοί αρμόδιοι,

ενώ ήταν προδότες με όνομα τρεις στην οικογένεια. Μου λέγαν «εσείς μπορείτε να σώσετε τον πατέρα σας, είστε πέντε μικρά παιδιά, πηγαίνετε στο ρουμάνικο σχολείο, δεν θα μετανιώσετε. Εμείς αν μπορούσαμε θα το είχαμε ήδη κάνει, για την αγάπη και το σεβασμό της κουμπαριάς μας». Ο πατέρας τους είπε «Ρημάξατε το σπιτικό μου, δεν βρήκατε τίποτα, τώρα τι θέλετε, να χτυπήσω τα παιδιά μου γιατί δεν πάνε στο δικό σας ρουμάνικο σχολείο; Τα παιδιά μου είναι Βλάχοι Έλληνες πολίτες και περήφανοι. Αυτό το διαπιστώσατε και μόνοι σας. Δεν θα δώσω αυτή τη χαρά στους εχθρούς μου».

Όταν έφυγαν από το χωριό οι καραμπινιέροι, άρχισαν να έρχονται διάφοροι πολιτικοί για να οργανώσουν τον κόσμο. Ο πατέρας, που ήταν πάντα γεμάτος αγνά και βαθιά αισθήματα φιλίας και πατριωτισμού, τους δεχόταν στο σπίτι μας όλους. Όλοι ήταν καλοδεχούμενοι. Όποιος κι αν ερχόταν, πάντα τον Στέργιο Γώγο ζητούσε. Αυτούς που θυμάμαι καλά είναι ο Βαγγέλης Μακάριος από τη Μόλιστα, που στον εμφύλιο πόλεμο δούλεψα γι' αυτόν. Γνώρισα καλά τον Βασίλη Σακελλαρίδη, που με τον πατέρα μιλούσαν για πολλά θέματα, παίρναν και πολιτικό υλικό από την Αμερική, που στέλναν τ' αδέρφια του πατέρα. Όταν υπήρχαν πολιτικά ζητήματα, πάντα στέλναν εμένα στην Κόνιτσα, όταν πήγαιναν και όλοι οι χωριανοί –φυσικά ο καθένας για ατομική δουλειά και οι πιο πολλοί με τα πόδια και φορτωμένοι. Για μένα κανείς δεν ήξερε τίποτα, τι κουβαλάω. Εγώ πήγαινα στο σπίτι του Κώστα Στράβου, η μακαρίτισσα η μάνα του με περιποιόταν σαν κόρη της, εκεί κοιμόμουν. Αυτή ήξερε καλά από πολιτική, εγώ μία μικρή αδύνατη χωριατοπούλα, ιδέα δεν είχα τι κάνω και τι κουβαλάω στον τρουβά και στα ρούχα μου. Ο Βασίλης με πήγαινε στο ζαχαροπλαστείο και ντρεπόμουν, δεν ήξερα από τέτοια, ούτε πώς τα τρώνε τα γλυκά. Αν σκεφτώ τα ρούχα μου και τα παπούτσια που φορούσα, δεν ήταν για ζαχαροπλαστείο. Για τους δύο αυτούς συντρόφους θα γράψω στη δική μου μικρή ιστορία, γιατί δεν τους γνώρισα μόνον στο χωριό, αλλά και στην ξενιτιά, στην όμορφη Βουδαπέστη.

Πέρασαν από το σπίτι μας πολλοί και όλοι μιλούσαν για οργανώσεις και αγώνες ενάντια στους κατακτητές. Ο Λάμπρος, ο Ιωάννης Κόκκινος, ο Γκόγκος Γιάννης, ο Αλκιβιάδης Λούλης, ο Χαρί-

σης και ο Κώστας Στράβος, ο Θόδωρος Παραμιλάς από την Σμίξη Γρεβενών, που συνεργάστηκε με τον πατέρα. Γνώρισα καλά τον Αλέκο Ρούσο (Ψηλάνδης) στο χωριό Φλαμπουράρι με τον αδελφό μου Κώστα και, όταν έφυγαν με τα παιδιά, πέρασαν από το χωριό, μας χαιρέτισαν και πήγαν στην Κόνιτσα στη μεγάλη μάχη. Δεν θα ξεχάσω τον Άρη Βελουχιώτη που πέρασε δύο φορές από το σπίτι και καθόταν δύο τρεις μέρες.

Όταν ήρθε στο χωριό η πρώτη ομάδα των ανταρτών με αρχηγό τον Κοντοπάνο, οργανώθηκαν στο ΕΑΜ όλοι οι χωριανοί και ο πατέρας έγινε αρχηγός τους. Μετά ήρθε για δεύτερη φορά ο Βαγγέλης Μακάρης σαν καθοδηγητής και μέλος του Κομμουνιστικού Κόμματος και έγραψε στο ΚΚΕ τον πατέρα, στην αρχή ως απλό μέλος και τον Ιανουάριο του 1944 ως γραμματέα της κομματικής βάσης Δίστρατου. Πάνω από 34 άνδρες και δύο γυναίκες του χωριού μας πήραν μέρος στον αφοπλισμό της καραμπινιερίας στη Βωβούσα και στη συνέχεια εναντίων των κατακτητών.

Πέρασε αυτό τον καιρό και ο Άρης Βελουχιώτης από το χωριό. Τότες πήγε μαζί του και η Δέσπω, γιατί άρχισαν να τρομοκρατούν τον κόσμο, όλους αυτούς που ήταν οργανωμένοι σε κάποια οργάνωση. Τους πιο δραστήριους τους απειλούσαν καθημερινά με ψευδείς κατηγορίες, κι έτσι ζούσαν πιο πολύ καιρό κρυμμένοι στο δάσος.

Ο πατέρας και η οργάνωση Εθνική Αλληλεγγύη προσπάθησαν και έβαλαν δύο ορφανά παιδάκια σε ορφανοτροφείο της Κόνιτσας, γιατί δεν είχαν κανέναν να τους μεγαλώσει. Αρχές του 1944 μία ομάδα ανταρτών του Ζέρβα ήρθαν στο χωριό μας και χωρίς να ρωτήσουν καμία οργάνωση, ούτε τον πατέρα μου, που ήταν γραμματέας του ΚΚΕ, τους πήραν και τους εκτέλεσαν έξω από το χωριό Περιβόλι Γρεβενών. Οι αντάρτες μένοντας γύρω από το χωριό είχαν δώσει εντολή να μην βγει κανείς έξω και στον πατέρα απαγόρευαν να δώσει άδεια σε κανέναν, γιατί θα τουφεκιστεί. Φυσικά οι οικογένειες αυτές αναστατώθηκαν και απαιτούσαν από τον πατέρα να δοθεί άδεια και να παν κοντά τους. Αιτία βρήκαν και από τότες την οικογένεια Γώγου μας φώναζαν φονιάδες όπου κι αν πηγαίναμε. Συνέχεια μας πετροβολούσαν, δεν μπορούσαμε ούτε στο σχολείο να πάμε. Το ίδιο κάναν και με τον αδελφό μου

Κώστα, που ήταν αντάρτης του ΕΛΑΣ και γύρισε μετά που παρέδωσε τα όπλα. Είχε γίνει τοπικό ζήτημα. Αποδίδαν το έγκλημα σε εμάς, στον πατέρα και στους κομμουνιστές. Το πλήρωνε ακριβώς η δική μας οικογένεια, οι γονείς και τα μεγάλα μου αδέρφια, για πολλά χρόνια με βάσανα, φυλακές και εξορίες.

Ο πατέρας ήταν σιωπηλός στον χαρακτήρα του. Δεν ήθελε ποτέ διπλοπροσωπίες, προτιμούσε τον άνθρωπο που ομολογεί τίμια πως δεν μπορεί να κάνει τίποτε, παρά τον υποκριτή που δεν κάνει άλλο, παρά να καταστρέφει τα πάντα. Γι' αυτό και ακολούθησε τον δρόμο που είχε διαλέξει, τον δρόμο για μία δίκαιη κοινωνία. Ήταν ενάντια σε κάθε τι που καταπιέζει και συντρίβει τον άνθρωπο. Τον πλημμύριζε μία δυσάρεστη αίσθηση, μία αγωνία που δεν μπορούσε να εξηγήσει πώς οι αγωνιστές στην Κατοχή αγωνίστηκαν μαζί και τώρα δεν καταδέχονται να μιλήσουν ο ένας στον άλλο. Του φαινόταν αδύνατον να υπάρχει αυτή η συμπεριφορά, ένιωθε αηδία να γεμίζει την ψυχή του κι ένα βάρος να πλακώνει το στήθος του. Ο πατέρας και δύο τρεις άλλοι κρύβονταν στα βουνά, γιατί κινδύνευε η ζωή τους. Εμείς λέγαμε πως πήγαν στα Γιάννινα για δουλειά. Τους πήγαινα κρυφά πράγματα κι έπαιρνα μαζί μου και τα κασικάρια, να μην καταλάβει ο κόσμος. Εγώ τους πήγαινα ψωμί, καμία πίτα, ό,τι ετοίμαζε η μητέρα, τα έβαζα σε ένα ορισμένο μέρος, μία κουφάλα δέντρου, αν δεν τους αντάμωνα. Δεν έβγαιναν μπροστά μου, μην τους προδώσω αν με πιάσουν. Αυτό μου είπε ο πατέρας, καθώς και πόσο ήθελε να μ' αγκαλιάσει, όταν το 1964 μιλούσαμε γι' αυτά τα γεγονότα.

Το 1945, τα πρώτα Χριστούγεννα και Πρωτοχρονιά χωρίς τον πατέρα, για να ξεχειμωνιάσει πήγε στην τοποθεσία Μπαϊτάνι. Η μητέρα έστρωνε το τραπέζι ετοίμασε ό,τι είχε, όμως δεν κάθονταν να φάει μαζί μας, δεν μας έλεγε τίποτα. Τη βλέπαμε που είχε απογοητευτεί και στενοχωρημένη μας κοιτούσε και έλεγε «φάτε, παιδιά μου, όλα θα περάσουν, ο πατέρας σας είναι δυνατός θα παλέψει». Τώρα όμως ήταν χειμώνας και η κρυψώνα ήταν μακριά. Το βράδυ της Πρωτοχρονιάς μου λέει, «Ο πατέρας σας είναι τώρα εκεί που πηγαίναμε και μαζεύαμε χόρτα, στην καλύβα». Τη μεγαλύτερη αδελφή μου δεν την έστελνε, γιατί πρόσεχαν κάθε της κίνηση.

Μου λέει, «πηγαίνεις, κοριτσάκι μου, στον πατέρα σου να του πας λίγη πίτα, ψωμί και μάλλινα ρούχα;» Δέχτηκα αμέσως και με έβαλε κοντά της να κοιμηθώ. Αυτή ως το ξημέρωμα ετοίμασε τον τουρβά με τα πράγματα. Τα χαράματα παίρνω τον κατσικόδρομο, όπως πάντα χωρίς φόβο, αφού ήταν για τον πατέρα. Μου έδωσε την ευχή της και τις συμβουλές της κάνοντας το σταυρό, μου είπε να προσέχω αν δω πατημασιές από λύκο, που μοιάζουν σαν του σκυλιού, να φωνάξω και θα φύγει. Μία ανηφόρα, μία κατηφόρα φτάνω στον λάκκο-ποτάμι, που είχαν και πριόνι μα δεν δούλευαν. Τα νερά πολλά, πώς να περάσω απέναντι; Έριχνα πέτρες, κορμούς από δέντρα να χωρίσω το νερό στα δύο και τρία μέρη. Έπαιρνα δύναμη και κουράγιο με τη σκέψη πως θα βρω τον πατέρα να τον αγκαλιάσω. Μιλούσα μόνη μου, αν και είχα γίνει μούσκεμα. Παγωμένη παίρνω τον ανήφορο με τα στριφογυρίσματα στο δάσος, τώρα ίσια το δρόμο. Επιτέλους έφτασα στην κρυψώνα - καλύβα, βγάζω μία φλούδα δέντρου που είχε βάλει για πόρτα και βλέπω τον πατέρα σκυμμένο πάνω στη λιγοστή φωτιά. Ήμουνα τρεις ώρες μακριά από το χωριό, όμως μία φωνή που έβγαλα εκεί ίσως ακούστηκε. Ε, το τι έγινε δεν περιγράφεται! Δεν πίστευα πως ο πατέρας με αγκαλιάζει και κλαίει. Πήρε τα πράγματα και γρήγορα στέγνωσε τα ρούχα μου, γιατί είχα πάλι δρόμο. Τώρα πια δεν με ένοιαζε, αυτό που επιθυμούσα πέτυχε. Είπαμε στα γρήγορα πολλά. Φεύγοντας με ξεπροβόδισε μέχρι την άκρη του δάσους, όχι πιο πέρα μην μας τύχει κάνας βοσκός ή κυνηγός. Έφτασα στο σπίτι μόλις είχε σκοτεινιάσει, τότες έμαθαν όλοι το τι έγινε.

Βαρύς χειμώνας. Δεν έπρεπε να μείνει εκεί και σκεφτήκαμε να τον φέρουμε στο χωριό, να τον κρύψουμε στον αχερώνα του θείου μας Θύμιου και έτσι έγινε. Την άνοιξη πήγε στα Ιωάννινα, έδωσε μία επιστολή που εξηγούσε τους λόγους γιατί κρύβεται. Τον κράτησαν εκεί δύο μήνες και μετά τον στείλαν στο χωριό.

Το 1945 μετά τη συμφωνία της Βάρκιζας, όταν άρχισαν να παραδίδουν τον οπλισμό, ήρθε στο χωριό ο εξάδελφός μου Ιωάννης Παγανιάς του Στεργίου που ήταν μαζί με τον αδελφό μου Κώστα, ο οποίος δεν ήθελε να παραδώσει το όπλο και έμεινε στη Μακεδονία. Ο πατέρας έγραψε ένα γράμμα και με έστειλε να βρω τον Κώστα μαζί με τον Γιάννη. Τον βρήκαμε έξω από τη Σμίξη. Τα

δύο ξαδέλφια μίλησαν πολλή ώρα. Εγώ καθόμουν στο σπίτι του Θοδώρου Παπαμίλα, που ήταν και οικογενειακός μας φίλος. Σαν ΕΛΑΣίτης έρχονταν στο χωριό μου κι έπαιρνε δέματα με μάλλινα πράγματα που ετοιμάζαμε εμείς τα κορίτσια για τους αντάρτες. Ο Κώστας δεν δέχτηκε να έρθει μαζί μας και έγραψε γράμμα στον πατέρα. Του έγραφε, «πατέρα, κάνεις λάθος, εγώ δεν δέχομαι αυτή τη συμφωνία της Βάρκιζας. Οι Άγγλοι είναι αντικαταστάτες των Γερμανών, όχι φίλοι». Με το γράμμα του Κώστα είχε απογοητευτεί πολύ, έκλαιγε σαν παιδί. Η μητέρα για να τον ηρεμήσει του λέει, «Στέργιο, το παιδί μεγάλωσε, άσ' τον έχει καιρό και μυαλό να σκεφτεί». Ο πατέρας όμως δεν υπολόγιζε τίποτε, «δεν θέλω άλλο πόλεμο, Μάρω, φτάνει πια». Την άλλη μέρα μου λέει «Ξεκουράστηκες κορίτσι μου; Πάμε τώρα μαζί, εγώ θα τον φέρω». Ήξερε καλά τον Κώστα που είχε σεβασμό στους γονείς, σεμνός, συμπαθητικός, ευγενέστατος, τον λάτρευαν όλοι. Με τα παρακάλια του πατέρα, τον σεβασμό και τη μεγάλη αγάπη για τ' αδέρφια, πήρε τη μεγάλη απόφαση και μετά από δύο μέρες ήρθε στο χωριό. Με τον ερχομό του άρχισαν και τον βλαστημούσαν, τον πετροβολούσαν, τον φώναζαν φονιά. Αυτός τους χαιρετούσε ευγενικά, είχε αισθήματα αξιοπρέπειας, καταλάβαινε τον πόνο τους, είχαν μικρά παιδιά. Πήγε μόνος του και στις τρεις οικογένειες να τους εξηγήσει ότι ο πατέρας δεν είχε καμία ανάμειξη κι ούτε κανείς από το χωριό ήξερε τίποτα. Με μεγάλη απογοήτευση πήρε τον αδελφό Βασίλη και πήγαν να βρουν δουλειά μακριά από το χωριό.

Το 1945 στις κομματικές οργανώσεις του ΚΚΕ στην Αθήνα και σ' άλλες πόλεις υπήρχαν προσωπικές διαφορές, εχθρικά συμφέροντα. Η αντιπαλότητα μεταξύ προσώπων έφερε πολύ μεγάλη ζημία στην ΕΑΜική οργάνωση. Θυμάμαι καλά τον καιρό αυτό ήρθε στο χωριό μας για δεύτερη φορά ο Άρης Βελουχιώτης και τον φιλοξενήσαμε στο σπίτι μαζί με άλλους τέσσερις αντάρτες, ο ένας τραυματισμένος και τον περιποιήθηκε ο πατέρας, τους άλλους, κάπου 45, τους βάλαν σε σπίτια. Ήταν μία επιτροπή που κανόνιζε αυτές τις δουλειές, τα καταλύματα. Μόλις άκουσα το όνομα Άρης, αμέσως θυμήθηκα που αυτός πήρε τη Δέσπω από το χωριό. Εγώ κάθε πρωί τους πήγαινα τον καφέ, το γάλα και ό,τι μπορούσε η μητέρα να ετοιμάσει. Μιλούσαν πολύ με τον πατέρα για διάφο-

ρες υπογραφές, συμφωνίες που υπόγραψε η πολιτική ηγεσία του κόμματος. Ο Άρης έλεγε, «σύντροφε Στέργιο, αφού η ηγεσία, το κόμμα, υπόγραψαν εγώ θα την τηρήσω, αν και είμαι αντίθετος και κατηγορηματικός για τη συμφωνία αυτή, που την παρουσιάζουν σε όλη την χώρα σαν επίτευγμα και ότι το κίνημα βγαίνει πιο δυνατό, κι είναι μεγάλη νίκη του λαού μας. Εγώ, σύντροφε Στέργιο, αρνούμαι. Οι Άγγλοι θα μας καταστρέψουν και θα είναι χειρότεροι από τους Γερμανούς, θα μας βάλουν σε εμφύλιο πόλεμο». Ο πατέρας ταραχθήκε, είχε μισήσει τον πόλεμο. «Μη μου λες, δεν γίνεται! Έκανα το παιδί μου να γυρίσει στο σπίτι και θα τον βάλω πάλι σε πόλεμο;» Τότες διηγείται στον Βελουχιώτη όλη την ιστορία με τον γιο του Κώστα, που τα ίδια του έλεγε για τις συμφωνίες αυτές.

Θα γράψω ένα γεγονός που συνέβη στη συνέχεια με τον Άρη Βελουχιώτη. Ζητούσε ένα παιδί με εμπιστοσύνη. Φωνάξαμε τον ξάδελφό μου Κώστα Παγανιά και ο Άρης έδωσε δύο γράμματα στον Κώστα να τα πάει στην Κόνιτσα. Ένα για τον γραμματέα της κομμουνιστικής οργάνωσης, τον Μήτσιο, και ένα για τον Χαρίση Στράβο, μαζί και δύο λίρες. Του είπε πρώτα να πάει στον γραμματέα και αν τον δεχθεί με το καλό να του δώσει και τις δύο λίρες. Αν αρχίζει να κατηγορεί τον Άρη, να φύγει και να πάει στον Στράβο, να του δώσει το γράμμα και τις δύο λίρες. Εγώ στην Κόνιτσα πήγα να πάρω δύο δέματα που μας είχε στείλει ο θείος από την Αμερική και τα έδωσα στον θείο Γιάννη Μαργαρίτη να τα πάει στο χωριό, γιατί ήταν αγωγιάτης και είχαν μιλήσει με τον πατέρα. Στην πλατεία δίπλα στην ξυλιά αντάμωσα τον Κώστα και πήγα μαζί του στον Μήτσιο, είχα πάει και με τον Β. Σακελλαρίδη. Έκατσα έξω από το γραφείο και ο Κώστας μπήκε μέσα, γιατί τον γνώριζε προσωπικά, τον χαιρέτισε και του λέει πως στο χωριό μας Δίστρατο, ήρθε ο Άρης. Μόλις άκουσε το όνομα Άρης, ο γραμματέας σηκώνεται όρθιος, βάζει τις φωνές κουνώντας τα χέρια και λέει, «τον παλιάνθρωπο τον προδότη, στον Γώγο, ε, στον Γώγο! Του δώσατε ψωμί και δεν τον πιάσατε να τον δέσετε χειροπόδαρα να τον παραδώσετε στο κόμμα». Ο Κώστας του λέει, «Μήτσιο, εγώ δεν ξέρω τίποτα από αυτά που λέτε. Ο Άρης είναι στο χωριό μας και έχει μαζί του πάνω από πενήντα οπλισμένους καπεταναίους, ανάμεσά τους κι ο καπετάν Τζαβέλλας τραυματίας στο χέρι». Τον χαιρέτισε

και φύγαμε. Στον δρόμο έκλαιγα, φοβήθηκα για τον πατέρα έτσι που φώναζε. Πήγα να κοιμηθώ στη μάνα του Κώστα Στράβου, όπως έκανα πάντα. Ο Κώστας Παγανιάς πήγε στον Χαρίση να τελειώσει την αποστολή του Άρη. Στον δρόμο τον φώναξε ένας άνδρας που βγήκαν μαζί από το γραφείο και ρώτησε τον Κώστα πού πηγαίνει, φοβήθηκε μην τον έστειλε ο γραμματέας να τον συλλάβει. Όταν τον πλησίασε τον ρώτησε πάλι πού πήγαινε, ο Κώστας του είπε πως πηγαίνει στο κρεοπωλείο. Αυτός όμως κατάλαβε και του είπε, «όχι, εσύ θέλεις τον Χαρίση, θα σε πάω εγώ ξέρω πού μένει. Πρώτα θα φάμε κάτι μαζί, ξέρω, είστε από δρόμο και κουρασμένοι». Μόλις αντάμωσε τον Στράβο του έδωσε το γράμμα με τις δύο λίρες. Την άλλη μέρα το πρωί φύγαν Στράβος και Κώστας για το Δίστρατο. Ο Άρης με το τμήμα του βρισκόταν στο χωριό Ελεύθερο κι εκεί συναντήθηκαν. Ο Άρης έδωσε ένα γράμμα στον Κώστα να το δώσει προσωπικά στον Στέργιο Γώγο. Αυτά μου είπε ο ξάδελφος Κώστας, γιατί εγώ έφτασα στο χωριό το βράδυ μαζί με τον θείο Γιάννη.

Ο πατέρας είδε πως τα πράγματα όλο και χειροτερεύουν κι έγραψε στον αδελφό του Βασίλη να πάρει τον Κώστα στην Αμερική, γιατί εδώ κινδυνεύει η ζωή του. Έτσι αρχές Αυγούστου πήγε στα Ιωάννινα και έστειλε τα χαρτιά του στην αμερικάνικη πρεσβεία στην Αθήνα και γύρισε στο χωριό μαζί με τον λόγο του Εθνικού Ελληνικού Στρατού στις 14 Αυγούστου 1946. Τότε έγινε και η πρώτη μάχη ανταρτών και στρατού για την οποία υπάρχει το ανακοινωθέν:

«Στις 16-8-1946 και ώρα 7.30 απόσπασμα της χωροφυλακής συγκρούστηκε στα υψώματα του Δίστρατου με ομάδα συμμοριτών». Σ' αυτή τη μάχη σκοτώθηκε ο ενωμοτάρχης Ιω. Καλιοζώης και ο δεκανέας Γ. Καρδαμάνης. Ο Καλιοζώης ερχόταν στο σπίτι μας συχνά και συζητούσαν με τον πατέρα. Του ζήτησε ο πατέρας να φύγει από το χωριό για τα Γιάννινα μαζί με την οικογένεια. Ο Καλιοζώης αρνήθηκε, του είπε πως δεν υπάρχει λόγος και να μην ανησυχούμε. Μετά όμως από αυτή τη μάχη συνέλαβαν τον πατέρα μου και τα αδέρφια μου Βασίλη και Κώστα. Συνέλαβαν επίσης τους Ιωάννη Οικονόμου Βασίλη και Γρηγόρη Παναγιώτου του Αθανασίου, αδέρφια. Τον πατέρα μου και τα δύο μου αδέρφια, αφού

δύο μερόνυχτα τους βασάνισαν απάνθρωπα στο χωριό χωρίς νερό, χωρίς φαί, λιπόθυμους και γεμάτους αίματα, τους βάλαν σε άλογα δεμένους και τους πήγαν όλους σαν συμμορίτες στα Ιωάννινα και μετά εξορία στη Σίκινο κι ύστερα στην Ικαρία. Τον Κώστα τον μετέφεραν στα Ιωάννινα τον Νοέμβριο του 1947, από όπου και δραπέτευσε με άλλους και βγήκε στο βουνό, στον Δημοκρατικό Στρατό Ελλάδας.

Το 1949 τον πατέρα τον πήγαν στη Λάρισα, όπου έμεινε μέχρι το 1951. Στις φυλακές Ιωαννίνων είχαν τη μητέρα μου. Δεν είχαν ανταμώσει από το 1946. Αντάμωσαν στα Ιωάννινα το 1952, έκατσαν ένα χρόνο, δεν τους ξαναπείραξαν. Ύστερα φύγαν για το χωριό, περίμεναν τα παιδιά τους, τα εγγόνια τους μέχρι τον θάνατό τους. Μετά από οχτώ παιδιά, φιλάσθενοι και απογοητευμένοι, προσπαθούν να κάνουν πάλι το νοικοκυριό τους. Η μόνη τους ελπίδα να γυρίσει ο γιος τους Βασίλης, που τον είχαν πάρει από την Ικαρία να υπηρετήσει τη στρατιωτική του θητεία και με την ευκαιρία αυτή θα ήταν ελεύθερος να γυρίσει στο χωριό κοντά τους. Όταν με το καλό πήγαν στο χωριό, ο Βασίλης έπρεπε κάθε βδομάδα να επικοινωνεί με την αστυνομία. Δουλειές πουθενά. Άρχισε να κάνει ως μαραγκός διάφορα διορθώματα, με τη λίγη βοήθεια που πήρε από τον θείο μας Βασίλη κι έκανε δικό του ξυλουργείο. Με τη χούντα πάλι φυλακή, αλλά μόνον για τέσσερις μήνες. Δεν μπόρεσε όμως να χαρίσει ούτε ένα εγγονάκι στους γονείς.

Ο πατέρας μου μας έλεγε με εντιμότητα και μεγάλο πόνο: «Αγωνίστηκα για το καλό του τόπου και του λαού, δίχως φιλοδοξίες και αξιώσεις. Βλέπω το σύνολο του χωριού μου, την πείνα, την ανέχεια του κόσμου που αρρωσταίνει και πεθαίνει χωρίς καμία βοήθεια, ούτε μία ασπιρίνη. Πεθαίνουν τόσα παιδιά στην αγκαλιά των μανάδων, γιατί θέλει 13 ώρες με καλές καιρικές συνθήκες να φτάσουν σε γιατρό στην Κόνιτσα. Μας εγκατέλειψαν. Στα χωριά ήρθαν να δουν πώς ζούμε; Γι' αυτό παλεύουμε. Υπάρχει έτσι ελπίδα να βελτιώσουμε τη ζωή μας, να ζούμε κάποτες ευτυχισμένοι. Εμείς δεν θα τα προφτάσουμε όλα. Για τα παιδιά μας, να έχουν μία ανθρώπινη και ευτυχισμένη ζωή». Για τις πολιτικές του ιδέες δεν του άλλαζες

γνώμη. Πίστευε ατράνταχτα σ' αυτό τον αγώνα. Αυτά μάθαινε και σε εμάς τα παιδιά του.

Με τις γνώσεις που είχε βοήθησε πολύ τους πατριώτες στα πολύ δύσκολα χρόνια της Κατοχής σε διάφορες αρρώστιες και τραυματισμούς. Δεν τον άφησαν όμως ο πόλεμος, οι διωγμοί, οι φυλακές, οι εξορίες. Από τον καιρό που οι κατακτητές μας κήρυξαν τον πόλεμο και μπήκαν στην Ελλάδα, η οικογένειά μας διαλύθηκε, σκόρπισε και πήρε ο καθένας το δικό του δρόμο στον αγώνα για τη λευτεριά και ανεξαρτησία της πατρίδας. Και από τότε ποτέ δεν ανταμώσαμε ούτε για ένα γεύμα όλοι μαζί. Όταν έλεγα στον πατέρα «γιατί όλα αυτά στην οικογένειά μας, αφού είσαι τόσο καλός και όλους τους βοηθάς;» αυτός μας έλεγε: «Να ψάχνετε, παιδιά μου, να βρείτε τι πραγματικά είναι οι άνθρωποι. Όχι αυτό που δείχνουν, αλλά αυτό που πραγματικά είναι μέσα τους. Τότε θα διακρίνετε τον άνθρωπο, να τον εκτιμάς ή να τον απορρίπτεις. Αυτό που μας ξεχωρίζει πάντα είναι η εντιμότητα, η παιδεία και η αξιοπρέπεια. Είναι οι αρετές όπου κι αν είσαι: σε πόλεις ή σε χωριά, σε μεγάλα παλάτια ή σε καλύβια. Όπως και στους ίδιους χώρους θα βρεις και τα ακριβώς αντίθετα».

Στον εμφύλιο πόλεμο οι γονείς μου έχασαν δύο παιδιά, τον Κώστα, όταν 24 χρονών παλικάρι έπεσε στη μεγάλη μάχη της Φλώρινας το 1949, και τη Δέσποινα, δυο χρόνια αργότερα. Τώρα, πριν κλείσουν τα μάτια τους, η επιθυμία και ο μεγάλος τους πόνος ήταν να επισκεφτούν τα παιδιά τους, που ζούσαμε στη σοσιαλιστική Ουγγαρία ως πολιτικοί πρόσφυγες.

Από το 1953 που γύρισε ο πατέρας στο χωριό, δεν έπαψε να στέλνει γράμματα στην κυβέρνηση και σε προσωπικότητες να του επιτρέψουν μετά από πολλά χρόνια να δει εμάς τα παιδιά του. Έλεγε «έχασα τα μεγάλα μου παιδιά, ποιος ο λόγος να στερηθώ την αγκαλιά των μικρών μου;» Έκανε πολλές ενέργειες, πλήρωσε δικηγόρους, έγραψε στον Αβέρωφ, που γνωρίζονταν προπολεμικά ακόμα. Με τα χίλια βάσανα εγκρίθηκε να έρθει μόνον ο πατέρας στη Βουδαπέστη να μας ανταμώσει. Πάνω από τριάντα άτομα μαζευτήκαμε επί ώρες στον σταθμό του τρένου. Η καρδιά όλων χτυπούσε. Όλοι ήμασταν εκεί: παιδιά, γαμπροί, νύφες, εγγόνια,

συγγενείς, όλοι σιωπηλοί, κανείς δεν μιλούσε, η αγωνία μας μεγάλη. Το τρένο σταμάτησε, ο πατέρας δεν φάνηκε. Είχε βυθιστεί στις σκέψεις του και δεν κατάλαβε πώς είχε φτάσει. Όλοι τρέχαμε μπρος πίσω, αντικρίσαμε τον πατέρα μας γερασμένο με κάτασπρα μαλλιά. Το πρόσωπό του θλιμμένο, εξαντλημένος από τα ατέλειωτα βασανιστήρια δεν είχε πια το κουράγιο να κλάψει. Αναστέναξε βαθιά και σωριάστηκε στην αγκαλιά μας. Το μόνον που έλεγε «θα γυρίστε παιδιά μου, τώρα όλοι θα γυρίσετε στην πατρίδα μας». Φτάνοντας στο σπίτι, μας λέει «με συγχωρείτε, παιδιά μου, που δεν μπόρεσα να φέρω τη μητέρα σας». Από τα μάτια του τρέχανε δάκρυα. Ήξερε πως είναι πολύ άρρωστος και δεν θα είχε άλλη δυνατότητα να ξαναδεί τα παιδιά του.

Εκεί ο πατέρας ήθελε να τα μάθει όλα λεπτομερώς. Ήταν και πράγματα που δεν του άρεσαν. Αυτά τα χρόνια ήταν δύσκολα, πρώτα στο ζήτημα κατοικίας. Δεν υπήρχε όμως ανεργία, όλοι δουλεύαμε και τα παιδιά με ικανότητες σπούδαζαν. Όλοι οι Έλληνες στην αρχή συγκατοικούσαν σε μεγάλα κτίρια με κοινές κουζίνες και λουτροκαμπινέδες. Μάνες με μωρά παιδάκια δούλευαν δύο και τρεις βάρδιες. Το δικό μου δωμάτιο ήταν μακρόστενο και το χωρίσαμε στη μέση από πάνω μέχρι κάτω με χοντρό χαρτόνι, γιατί οι τοίχοι απορροφούσαν νερό και είχε υγρασία. Έπρεπε όμως να ζήσουμε εκεί για λίγα χρόνια, άλλη λύση δεν υπήρχε. Τα δύο μου παιδάκια, επειδή δούλευα δύο βάρδιες, τα έπαιρνα μαζί μου. Τα ξυπνούσα στις τεσσεράμισι χαράματα, γιατί έπιανα δουλειά στις έξι και άλλαζα τρία τραμ. Με τη δεύτερη βάρδια γυρνούσα το βράδυ έντεκα και μισή με δώδεκα. Αυτά έβλεπε ο πατέρας και στενοχωριόταν πολύ. Φυσικά και για μένα ήταν βασανιστικό, όμως το εργοστάσιο είχε βρεφικό και παιδικό σταθμό, για μία μητέρα που δούλευε 2-3 βάρδιες. Μόνον για τα γραφεία υπήρχε μία βάρδια. Προσπαθούσα να τα εξηγήσω στον πατέρα που με έβλεπε έτσι. Τα παιδιά ήταν που λυπόμουν, ώσπου να ντύσω το ένα ο άλλος πήγαινε πάλι στο κρεβατάκι. Τον χειμώνα ήταν δραματικό με το τσουχτερό κρύο, τα πολλά ρούχα κι ένα παιδί αγκαλιά, ένα από το χέρι. Πέρασαν οχτώ χρόνια έτσι...

Τα παιδιά στους παιδικούς σταθμούς περνούσαν καλά. Το πρώτα έβαζαν για ύπνο, τα έντυναν με δικά τους ρούχα, τρώγαν και

παίζαν, είχαν καλό προσωπικό και γιατρό. Αν αρρώσταινε το παιδί, η μάνα πήγαινε στο σπίτι με αναρρωτική άδεια ώσπου να αναρρώσει το παιδί.

Μετά το 1965 τα πράγματα άλλαξαν. Από τους πρώτους μήνες της εγκυμοσύνης της η μητέρα παρακολουθείται υποχρεωτικά από εκπαιδευμένους γιατρούς. Το καλό και ευχάριστο μετά τη γέννα του παιδιού είναι πως η μάνα είχε άδεια τρία χρόνια με ειδικό μισθό και συντάξιμα χρόνια, ενώ της κρατούσαν τη θέση της στη δου-

*Δίστρατο 1964.
Ο πατέρας μου
αναχωρεί για τη
Βουδαπέστη, για
να συναντήσει
τα παιδιά και τα
εγγόνια του.*